

ANNALES
MUSEI
NATIONALIS
SLOVACI

ZBORNÍK
SLOVENSKÉHO
NÁRODNÉHO
MÚZEA

GEDENKSCHRIFT
FÜR JOZEF PAULÍK
STUDIEN

ZBORNÍK NA PAMIATKU
JOZEFA PAULÍKA
ŠTÚDIE

ANNALES ZBORNÍK
MUSEI SLOVENSKÉHO
NATIONALIS NÁRODNÉHO
SLOVACI MÚZEA

ARCHEOLÓGIA SUPPLEMENTUM 9

GEDENKSCHRIFT ZBORNÍK NA PAMIATKU
FÜR JOZEF PAULÍK JOZEFA PAULÍKA
STUDIEN ŠTÚDIE

Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum
Bratislava 2015

ZBORNÍK SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA
ANNALES MUSEI NATIONALIS SLOVACI

ARCHEOLÓGIA
SUPPLEMENTUM 9
ŠTÚDIE

Vedecký redaktor a zostavovateľ
Juraj Bartík

Redakčná rada
PhDr. Juraj Bartík, PhD. (predseda); PhDr. Gertrúda Březinová, CSc.; Mgr. Radoslav Čambal;
PhDr. Beata Egyházy-Jurovská; PhDr. Zdeněk Farkaš, PhD.; PhDr. Matej Ruttkay, CSc.; PhDr. Vladimír Turčan;

Posudzovatelia
PhDr. Zdeněk Farkaš, PhD; Prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc; PhDr. Juraj Bartík, PhD; Prof. PhDr. Václav Furmánek,
DrSc; Prof. PhDr. Mária Novotná, DrSc; Doc. RNDr. Milan Thurzo, CSc.; Mgr. Radoslav Čambal; PhDr. Gertrúda
Březinová, PhD; PhDr. Susanne Stegmann-Rajtár, CSc.; Doc. PhDr. Vladimír Varsík, CSc.

Grafická úprava: Matúš Lányi
Návrh obálky: Matúš Lányi
Tlač: Dolis, s.r.o.
Neprešlo jazykovou úpravou
Za obsah príspevkov a kvalitu obrazových príloh zodpovedajú autori

Vydalo
Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum, Bratislava 2015

Náklad
400 výtlačkov

© Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum, Bratislava 2015
ISBN 978-80-8060-350-2

PhDr. JOZEF PAULÍK, CSc
30. 3. 1931 – 12. 4. 2013

OBSAH INHALT

- 6 **JURAJ BARTÍK – DAGMAR PÁVOVÁ**
BIBLIOGRAFIA PRÁC JOZEFA PAULÍKA
BIBLIOGRAPHIE VON JOZEF PAULÍK
- 13 **TITUS KOLNÍK**
NAMIESTO NEKROLÓGU NIEKOJKO OSOBNÝCH SPOMIENOK
PHDR. JOZEF PAULÍK, CSC. (1931-2013)
A FEW PERSONAL MEMORIES IN LIEU OF AN ORBITUARY
PHDR. JOZEF PAULÍK, CSC. (1931 - 2013)
- 17 **BEATA EGYHÁZY-JUROVSKÁ**
PHDR. JOZEF PAULÍK CSC. A SLOVENSKÉ NÁRODNÉ MÚZEUM
PHDR. JOZEF PAULÍK CSC. AND THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM
- 21 **JOZEF BÁTORA**
SILICITOVÉ DÝKY Z PLAVECKÉHO PODHRADIA A DOLNÉHO LOPAŠOVA
SILIZIUM-DOLCHE AUS PLAVECKÉ PODHRADIE UND DOLNÝ LOPAŠOV
- 29 **ZDENĚK FARKAŠ**
TRI MEDENÉ ČEPELE Z ENEOLITU JUHOZÁPADNÉHO SLOVENSKA
DREI KUPFERKLINGEN AUS DEM ÄNEOLITHIKUM DER SÜDWESTLICHEN SLOWAKEI
- 35 **GABRIEL NEVIZÁNSKY – PÉTER PROHÁSZKA**
K POČIATKOM VÝSKUMU EPONYMNEJ LOKALITY MAĎAROVskej KULTÚRY
V ŠESŤDESIATYCH ROKOCH 19. STOROČIA
ZU DEN ANFÄNGEN DER FORSCHUNGSAKTIVITÄTEN AUF DER LOKALITÄT
DER MAĎAROVCE-KULTUR IN MAĎAROVCE
- 53 **PAVOL JELÍNEK**
SLADKOVODNÉ LASTÚRNIKY A ICH SYMBOLIKA V MAĎAROVskej KULTÚRE
SÜSSWASSERMUSCHELN, ARTEFAKTE AUS IHNEN UND IHRE SYMBOLIK
IN DER MAĎAROVCE-KULTUR
- 77 **MÁRIA NOVOTNÁ – PETR NOVÁK**
ZERSTÖRTE SIEDLUNG DER MITTELDANUBISCHEN URNENFELDER IN SUCHÁ NAD PARNOU
PORUŠENÉ SÍDLISKO STREDODUNAJSKÝCH POPOLNICOVÝCH POLÍ V SUHEJ NAD PARNOU
- 91 **JURAJ BARTÍK – RÓBERT BAČA**
BRONZOVÉ MEČE ZO ZÁHORIA
DIE BRONZESCHWERTER AUS ZÁHORIE
- 109 **ETELA STUDENÍKOVÁ**
URNENFELDERZEITLICHES TOTENHAUS IN JANÍKY – DOLNÉ JANÍKY
DOM MŔTVEHO Z OBDOBIA POPOLNICOVÝCH POLÍ V JANÍKOCH – DOLNÝCH JANÍKOCH
- 123 **VLADIMÍR MITÁŠ – DANA MARKOVÁ**
POHANSKÝ HRAD V KOTMANOVEJ V KONTEXTE SÚVEKÝCH HRADÍSK KULTÚRNEHO
KOMPLEXU JUHOVÝCHODNÝCH POPOLNICOVÝCH POLÍ S ROVNAKÝM
A PODOBNÝM TOPONYMOM
PAGAN CASTLE AT KOTMANOVÁ IN THE CONTEXT OF CONTEMPORALY HILL-FORTS
OF THE CULTURAL COMPLEX OF THE SOUTHEASTERN URNFIELDS WITH SAME
AND SIMILAR TOPONYM
- 139 **ILON GÁBOR**
EIN SPÄTBRONZEZEITLICHER TRACHT-DEPOT AUS DER GEMARKUNG VON MÉNFŐCSANAK
(NORDWEST-TRANSDANUBIEN)
DEPOT SÚČASTÍ KROJA Z NESKOREJ DOBY BRONZOVEJ Z KATASTRA OBCE MÉNFŐCSANAK
(SEVEROZÁPADNÉ ZADUNAJSKO)
- 155 **LADISLAV VELIAČIK**
DVE POZORUHODNÉ TEPANÉ BRONZOVÉ NÁDOBY
ZWEI BEMERKENSWERTE GETRIEBENE BRONZEGEFÄSSE

- 167 **TIBERIUS BADER**
LANZENSPITZENDARSTELLUNGEN AUF FELSBILDERN IN DER HÖHLE VON NUCU, RUMÄNIEN
(PRÄHISTORISCHE LANZENSPITZEN IN DER IKONOGRAPHIE)
HROTY KOPIJÍ NA SKALNÝCH VYOBRAZENIACH V JASKYNI NUCU, RUMUNSKO
(PRAVEKÉ HROTY KOPIJÍ V IKONOGRAFII)
- 183 **ONDREJ OŽDÁNI**
BRONZOVÝ TERČ Z OBCE KRAVANY NAD DUNAJOM
A BRONZE DISC FROM THE VILLAGE KRAVANY NAD DUNAJOM
- 187 **TOMÁŠ ZACHAR**
BEMERKUNGEN ZUR REKONSTRUKTION EINES JUNGBRONZEZEITLICHES SCHILDES
AUS ZVOLEN – BALKÁN
POZNÁMKY K REKONŠTRUKCII ŠTÍTU Z MLADŠEJ DOBY BRONZOVEJ
ZO ZVOLENA-BALKÁNU
- 199 **ŠEFČÁKOVÁ ALENA**
PRAVEKÉ RITUÁLNE MASKY Z PUDSKÝCH LEBIEK:
NÁLEZ Z BRATISLAVY-DEVÍNA NA SLOVENSKU
URZEITLICHE RITUELLE MASKEN AUS MENSCHLICHEN SCHÄDELN:
FUND AUS BRATISLAVA-DEVÍN (SLOWAKEI)
- 211 **RADOSLAV ČAMBAL**
ŽELEZNÉ PREDMETY Z NESKOREJ DOBY BRONZOVEJ A STARŠEJ DOBY ŽELEZNEJ
Z ČVIRIGOVCA
EISERNE GEGENSTÄNDE AUS DER SPÄTEN BRONZEZEIT UND DER ÄLTEREN EISENZEIT
AUS ČVIRIGOVEC
- 221 **JÚLIUS VAVÁK**
LOŤKOVITÁ SPONA Z VÝŠINNÉHO SÍDLISKA VO SVÄTOM JURE
(K OTÁZKE VÝSKYTU SPŇN S PRIEČNOU LIŠTOU)
KAHNFIBEL AUS DER HÖHENSIEDLUNG IN SVÄTÝ JUR
- 229 **EVA ĎURKOVIČOVÁ**
TOPOGRAFICKÉ POZNATKY O MIKROREGIÓNOCH V OKOLÍ DNEŠNEJ BRATISLAVY A ŠOPRONE
V STARŠEJ DOBE ŽELEZNEJ
TOPOGRAPHISCHE ERKENNTNISSE AUS DEN MIKROREGIONEN IN DER UMGEBUNG
DES HEUTIGEN BRATISLAVA UND SOPRON IN DER ÄLTEREN EISENZEIT
- 255 **GERTRÚDA BŘEZINOVÁ – MICHAL CHEBEN – MATEJ RUTTKAY – MAREK VOJTEČEK**
DVE SÍDLISKÁ Z DOBY LATÉNSKEJ V HORNOM POŽITAVÍ
ZWEI SIEDLUNGEN AUS DER LA TÈNE ZEIT IN DER OBEREN FLUSSLANDSCHAFT VON ŽITAVA
- 275 **VLADIMÍR TURČAN**
ANTROPOMORFNÁ GERMÁNSKA PLASTIKA Z TRNAVY
ANTRHROPOMORPHE GERMANISCHE PLASTIK AUS TRNAVA
- 281 **IGOR BAZOVSKÝ**
RÍMSKA DOLABRA VYBAGROVANÁ Z DUNAJA
RÖMISCHE DOLABRAE AUS DER DONAU
- 285 **KATARÍNA HARMADYOVÁ**
VÝSKUM V KRYPTE KOSTOLA V BRATISLAVE-DEVÍNE
AUSGRABUNG IN DER KRYPTA VON KIRCHE DES HL. KREUZES IN BRATISLAVA-DEVÍN
- 294 SKRATKY PERIODÍK A EDÍCIÍ

POHANSKÝ HRAD V KOTMANOVEJ V KONTEXTE SÚVEKÝCH HRADÍSK KULTÚRNEHO KOMPLEXU JUHOVÝCHODNÝCH POPOLNICOVÝCH POLÍ S ROVNAKÝM A PODOBNÝM TOPONYMOM¹

VLADIMÍR MITÁŠ – DANA MARKOVÁ

Keywords: Slovakia, Hungary, the Kyjatice Culture, hill-forts, toponyms Pagan Castle / Hill, the Second Military Survey

Abstract: *The paper is dedicated to the memory of the deceased researcher PhDr. Jozef Paulík, CSc., as well as remembrance of his credits associated with codification and knowledge of the Kyjatice Culture. This culture represents late development of the western enclave of the cultural complex of the Southeastern Urnfields. One of the particularities of the Kyjatice Culture, extended on south of Slovakia and north of Hungary, is hill-top settlements with fortification (hill-forts). On the studied territory they are currently registered for more than forty. Analysed hill-forts with toponyms Pagan Castle / Hill (Pogányvár /-hegyi) are in the north of the Carpathian region characteristic only for this cultural enclave of the Urnfield civilization. Authors focus mainly on the hill-fort Pagan Castle in the village cadastral Kotmanová, dist. Lučenec, which is also put into context with other Pagan Castles / Hills within the Kyjatice Culture territory. In addition to geographical, archaeological and historical continuity in the contribution, the sites with those toponyms on the unique geographical works of the past are also mentioned, especially the Second Military Survey of the Habsburg Empire (1806-1869).*

Úvod

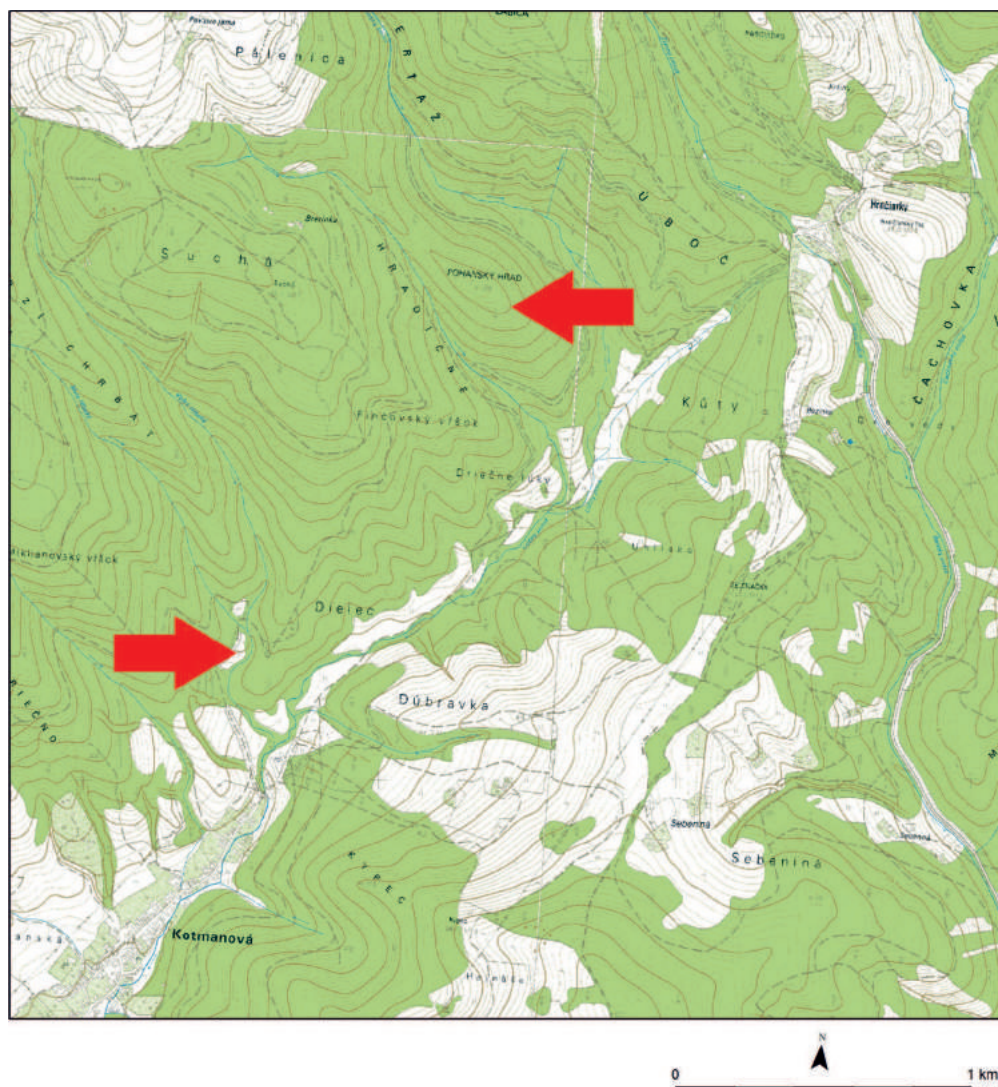
Mladšia vývojová fáza západnej enklávy kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí sa spája s kyjatickou kultúrou (Furmánek/Veliáčik/Vladár 1999, 101-103). Súčasnú poznatky o tejto kultúre vychádzajú z výskumov otvorených, opevnených a jaskynných sídlisk, z depotov bronzových predmetov a najmä z početného hrobového materiálu. Na podrobnejšie preskúmaných žiarových pohrebiskách (Cinobaňa, Kyjatice, Radzovce-Monosa na území Slovenska – Furmánek/Mitáš 2010; alebo Bátonyterenye-Nagybátony, Salgótarján-Zagyvapálfalva, Szajla na území Maďarska – Kemenczei 1984) je doložené kontinuálne pochovávanie prinajmenšom od mladšej fázy pilinskej kultúry, prípadne od pilinsko-kyjatického horizontu. Problematika sídlisk je podstatne menej rozpracovaná. Väčšina sídliskového materiálu je zberového charakteru. Myslíme najmä na zlomky keramiky, ktoré nie sú chronologicky či typologicky signifikantné. Táto skutočnosť sa vzťahuje i na keramické nálezy z hradísk. S ohľadom na dejiny bádania v kyjatickej kultúre však nemožno prehliadnuť obdobie zvýšeného záujmu o hradiská (Furmánek 1983; 1984; 1989; Furmánek/Veliáčik/Romsauer 1982). Napriek tomu, že fortifikácie kyjatickej kultúry na Slovensku sa zatiaľ podrobnejšie neskúmali, ich intenzívne obhliadky odzrkadľujú jeden z výskumných trendov, ktorý sa presadzoval v osemdesiatych rokoch 20. stor. (Veliáčik 1994). V súčasnosti je optika bádateľov zameraná skôr na veľké žiarové pohrebiská západnej enklávy kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí (Cinobaňa, Salgótarján-Zagyvapálfalva).

Stručné konštatovanie stavu výskumu kyjatickej kultúry v úvode príspevku nepovažujeme za samoúčelné, pretože ho venujeme pamiatke zosnulého bádateľa PhDr. Jozefa Paulíka, CSc. a spomienke na jeho zásluhy spojené s kodifikovaním (Paulík 1962; Paulík/Novotná/Benadik 1962, 64-70)² a poznaním kyjatickej kultúry vôbec (Paulík 1964 a iné). Zároveň si pripomínáme nepochybne originálnu interpretáciu existencie tejto archeologickej entity, ktorá je súčasťou jeho „Bronzom kovaných dejín“ (Paulík 1993). Úryvky z menovanej monografie považujeme za vhodné v úplnosti zaciťovať: „Kyjatická kultúra bola v konečnom dôsledku na stredoslovensko-severomaďarskom území výsledkom prerušenia predchádzajúcej „politologickej rovnováhy“: jej zmenšený sídliskový priestor v pomere k pilinskému je v súlade s jej celkovo menším významom vo vnútrokarpatskom prostredí vôbec.“ (Paulík 1993, 146); „Ľud kyjatickej kultúry si na zmenšenom sídliskovom území svojich pilinských predkov zachoval svoju samostatnosť aj po zmene vnútrokarpatských „mocenských pomerov“, pravda, vo svojom vývoji sa priklonil k východnému gávskemu prostrediu.“ (Paulík 1993, 151); „Očakávanie útokov takmer zo všetkých strán a úsilie obrániť sa sústavou hradísk na okrajoch sídliskového priestoru (ako vnútrokarpatskú staršiu predlohu k tomuto systému možno uviesť teritoriálne opevnenie územia kultúry Vaty) poznačil každodenný život kyjatického ľudu.“ (Paulík 1993, 152).

Výber z osobitých myšlienok Jozefa Paulíka potvrdzujeme konštatovaním, že v relatívne malom sídliskovom priestore kyjatickej kultúry sa skutočne nachádza viac ako štyridsať pozoruhodných výšinných sídlisk s fortifikáciami, ktoré sa všeobecne označujú ako hradiská (nem. *Burgwalle/Erdwalle/Erdburgen*; Furmánek 1989; Matuz D./Nováki 2002, 59-60). Detailnejšie preskúmaných a vyhodnotených je však len niekoľko hradísk na severe Maďarska (Matuz D./Nováki 2002, 27-35; Nováki/Czajlik/Holl 2006). Jedno nedostatočne poznané nálezisko zo sledovanej kategórie sa eviduje na juhu stredného Slovenska v katastrálnom území obce Kotmanová.

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0736-11.

² Predtým, ale ešte aj krátko potom, sa v odbornej literatúre používal termín „kyjatický typ“ (Filip 1948, 204).

Obr. 1. Kotmanová. Lokalizácia hradiska a nížinného sídliska kyjatickej kultúry na výseku zo základnej mapy.

Fig. 1. Kotmanová. Localisation of the hill-fort and lowland settlement of the Kyjaticke Culture on a sector of the basic map.

Hradisko v Kotmanovej

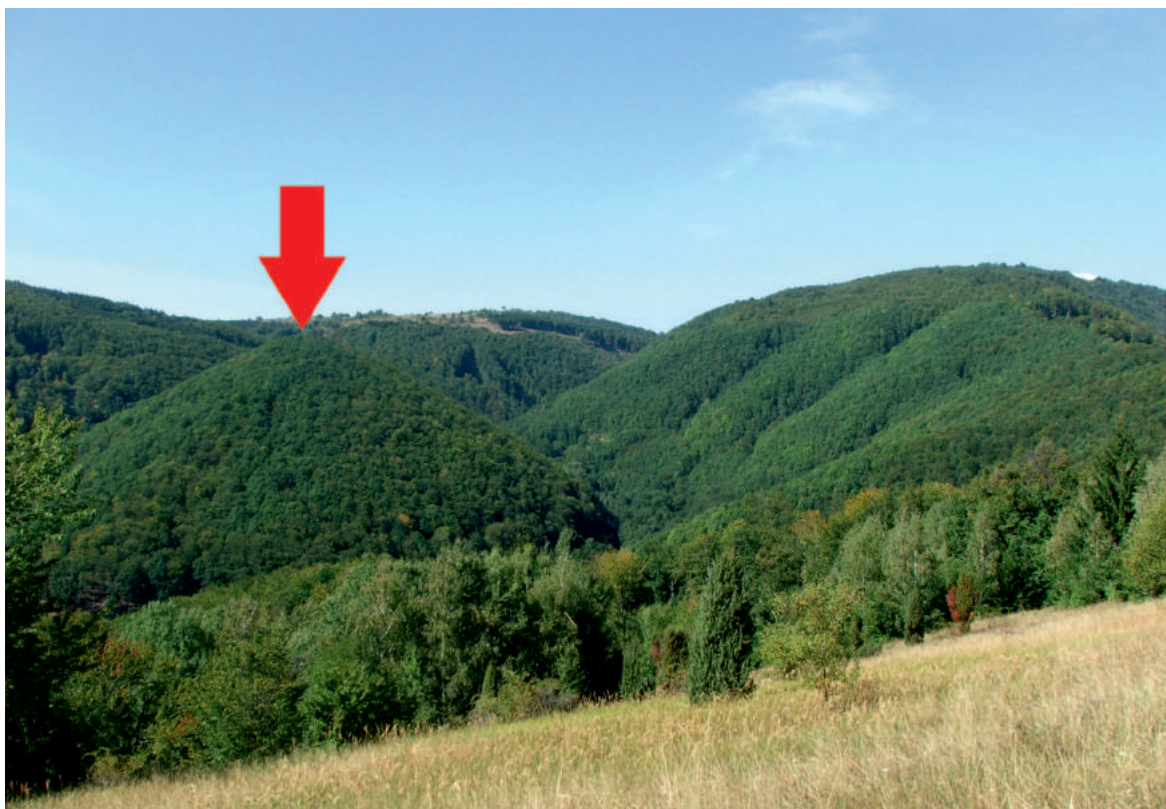
Kotmanová (od roku 1948 do roku 1990 Dobročská Lehota) leží v severozápadnej časti okresu Lučenec a v historickom regióne Novohrad. Jej územie sa rozprestiera v severovýchodne prebiehajúcej úzkej doline, zovretej strmými horami juhozápadnej časti Málinských vrchov, predstavujúcich podhorie Stolických vrchov. Členitý chotár tvoria horniny veporského kryštáliku, druhohorné kremence a zvyšky sopečných hornín. Sledovanou dolinou preteká Vrbinský potok, ktorý postupne naberá viaceré prítoky odvodňujúce juhozápadné svahy Málinských vrchov.

Archeologická lokalita Pohanský hrad³ sa nachádza v zalesnenom priestore na severe katastra obce a od intravilánu je vzdialená približne 2,5 km severovýchodným smerom (Obr. 1). Návršie Pohanský hrad je výrazným horským výbežkom (Obr. 2), ktorý sa úzkou šíjou s plytkým sedlom spája s pásom Málinských vrchov. Má strmé svahy a jediný vyhovujúci prístup na lokalitu vedie cez sedlo zo severozápadnej strany. Zo severu a severovýchodu lokalitu obteká Vrbinský potok, zo západnej a južnej strany potok Hradičné.

Plocha výšinného sídliska hrebeňovitého charakteru má prirodzene podlhovastý tvar. Sídliskový areál sa začína hneď od sedla úzkym vstupom, chráneným priekopou. Na vnútornej strane priekopy sa podľa zistení *Pavla Siváka (1967)* aj *Václava Furmánka (1982)* nachádzal asi polmetrový val. Ten je však v súčasnosti už neidentifikovateľný. Zhruba 3 až 5 m úzky chrbát sa odtiaľ tiahne juhovýchodným smerom k dvom pásom výrazne deštruovaných kamenných valov. Po hrebeni asi 20 m ďalej leží hromada skalísk nejasnej funkcie. Úzky hrebeň pokračuje až po najvyšší bod Pohanského hradu (kóta 596 m), ktorý je zasadený do kamenného brala. Fortifikačné prvky sú evidentné len na kratších stranách pretínajúcich hrebeň (Obr. 3: 1-2). Dlhšie strany súbežné s vrstevnicami pravdepodobne neboli opevnené, a pokiaľ áno, tak ľahšou fortifikáciou. Taktiež fortifikácia juhovýchodného konca hradiska je ťažko rozpoznateľná. Otázka, či ide o pozostatky valového opevnenia, alebo len o úpravy plochy sídliska, sa bez realizácie terénneho výskumu nedá zodpovedať. Priestorovo obmedzený vnútorný areál má svahovitý charakter s terasami, ktoré sa viažu najmä na juhovýchodnú stranu sídliska (Obr. 3: 3).

³ Takto sa nazýva na ZM v mierke 1:10 000. V aktuálnej katastrálnej mape táto poloha vystupuje ako „Pohanský vrch“. Zistili sme, že v minulosti došlo aj k iným zámienam Pohanského hradu za Pohanský vrch a naopak.

Obr. 2. Kotmanová (Pohanský hrad). Pohľad na nálezisko od juhovýchodu. Foto: J. Kuric.
 Fig. 2. Kotmanová (Pohanský hrad). View of the excavation site from the south-east. Photo: J. Kuric.

Obr. 3. Kotmanová (Pohanský hrad). 1, 2 – vstup a zvyšky fortifikácie; 3 – sídelná terasa; 4 – zber vo vývratoch stromov. Foto: V. Mítáš.
 Fig. 3. Kotmanová (Pohanský hrad). 1, 2 – entrance and fortification remains; 3 – a settlement terrace; 4 – collection in upturned trees.
 Photo: V. Mítáš

Rekognoskácia hradiska v Kotmanovej

Archeologickú lokalitu Pohanský hrad v Kotmanovej zistil, geodeticky zameral a kresbovo zdokumentoval *Pavel Sivák*. V priestore deštruovanej kamennej fortifikácie a na sídelnej terase situovanej južne od najvyššieho bodu (kóta 596 m) vyzbieral početný keramický materiál z doby bronzovej, ale aj sporadickú keramiku zo stredoveku (*Sivák 1967*). Z výsledkov tohto prieskumu vychádzal *Václav Furmánek (1982)*, ktorý lokalitu navštívil v rámci prieskumu hradísk na juhu stredného Slovenska. Z typologického hľadiska ju zaradil medzi hradiská doby bronzovej, vybudované na ťažko prístupných návršiach zväčša podlhovastého tvaru a bez viditeľného opevnenia na dlhých stranách. Uvádza sa, že táto poloha bola využitá aj v stredoveku ako refúgium (*Furmánek 1983, 28-30; 1984, 122; 1989, 76*). Pozoruhodným nálezom z lokality je strieborná tetradrachma z doby laténskej, ktorú možno datovať približne od konca 3. až do prvej polovice 2. stor. pred Kr. (*Kolníková 2003, 239*).

Autori príspevku spoločne so študentmi Katedry archeológie Filozofickej fakulty UKF v Nitre uskutočnili rekognoskáciu hradiska v Kotmanovej dňa 9. júla 2011 (Obr. 3: 4). Realizovali ju popri štvrtej sezóne výskumu pohrebiska pilinskej a kyjatickej kultúry v Cinobani, okr. Poltár. Vysoký porast trávy na lokalite minimalizoval možnosť zberu materiálu, ale ten v zásade nebol primárnym cieľom jej návštevy. Maximálna pozornosť sa venovala obhliadke viacnásobnej fortifikácie a fotografickej dokumentácii hradiska.

V predloženom nálezovom súbore sú zastúpené zlomky keramiky a mazanica. Pochádzajú zo sídelnej terasy a zistili sa v miestach vyvrátených stromov. Tieto nálezy predstavuje 20 ks atypických črepov z hrubostenných nádob oranžovej, svetlohnedej, sivej až čiernej farby; 16 ks drobných črepov z menších keramických tvarov prevažne oranžovej až hnedej farby a 26 ks mazanice so stopami po ohni. Ďalšie keramické fragmenty sa vyzbierali v priestore medzi deštrukciami kamenných valov. Ide o 36 ks atypických zlomkov z hrubostenných nádob oranžovej až sivej farby, 24 ks drobných atypických črepov z tenkostenných nádob svetlohnedej, hnedej, oranžovej až sivej farby. Niektoré črepy sú druhotne prepálené. Z časti bližšie opísanej keramiky dedukujeme chronologický a kultúrny rámec náleziska.

Opis nálezov

1. Zlomok okraja menšej nádoby s rovným okrajom. Povrch svetlohnedý, nezdobený. Lom črepu svetlohnedý až čierny. Črep s prímiesou keramickej drte. Hrúbka črepu 0,7 cm; priemer 12,0 cm (Obr. 4: 1).
2. Črep z hrdla amforovitej nádoby so zachovanou výzdobou štyroch horizontálnych rytých línií. Povrch sivočierny, z vnútra svetlooranžový. Hrúbka črepu 0,7 cm (Obr. 4: 2).
3. Torzo rovného dna z väčšej hrncovitej nádoby. Črep s prímiesou drobných kamienkov a keramickej drte. Povrch oranžový až svetlohnedý. Hrúbka dna 1,3 cm; priemer 14,3 cm (Obr. 4: 3).
4. Fragment okraja hrncovitej nádoby s rovným okrajom. Črep s prímiesou organického ostriva a keramickej drte. Povrch oranžový až svetlohnedý. Hrúbka črepu 1,1 cm; priemer 21,8 cm (Obr. 4: 4).
5. Zlomok misy s dovnútra zalomeným okrajom. Povrch hladný, svetlohnedý až hnedej. Hrúbka črepu 0,7 cm; hrúbka okraja 0,5 cm; priemer 26,5 cm (Obr. 4: 5).
6. Torzo plochého rovného dna malej nádoby. Povrch hnedej až čierny, z vnútra sivý až čierny, leštený. Hrúbka dna 0,4 cm; priemer dna 4,2 cm (Obr. 4: 6).
7. Zlomok pologuľovitej šálky/misky s rovným okrajom. Povrch sivý až sivočierny. Hrúbka črepu 0,4 cm; priemer okraja 9,0 cm (Obr. 4: 7).
8. Fragment okraja misy so zalomeným, rovno zrezaným okrajom. Povrch hladný, hnedej. Hrúbka črepu 0,6 cm.
9. Črep z okraja misy so zatiahnutým, rovno zrezaným okrajom. Povrch oranžový, zvonka hladný a zvnútra leštený. Hrúbka črepu 0,7 cm.
10. Časť profilovanej vydutiny z malej tenkostennej nádoby. Povrch sivohnedej, hladný. Hrúbka črepu 0,3 až 0,5 cm.

Analýza materiálu a kontext hradiska

Napriek nízkej vypovedacej hodnote keramických zlomkov lokalitu v zhode s doterajšími poznatkami (*Furmánek 1983; 1984; Furmánek/Veličák/Romsauer 1982, 170*) zaradíme ku kyjatickej kultúre. Presnejšie určenie jej chronologickej pozície získaný materiál síce neumožňuje stanoviť, avšak prihliadnuc na jeho celkovú povahu možno Pohanský hrad v Kotmanovej zaradiť do neskorkej doby bronzovej. Druhotne prepálená keramika môže súvisieť so zánikovým horizontom sídliska na sklonku doby bronzovej. Využitie polohy v stredoveku sa nepodarilo doložiť. Situovanie sídliska v ťažko dostupnom teréne naznačuje jeho refugiálny charakter. Odhliadnuc od predpokladu útočiska v dobe bronzovej, a prípadne i v stredoveku, je zaiste zaujímavé a nie náhodné jeho toponymum.

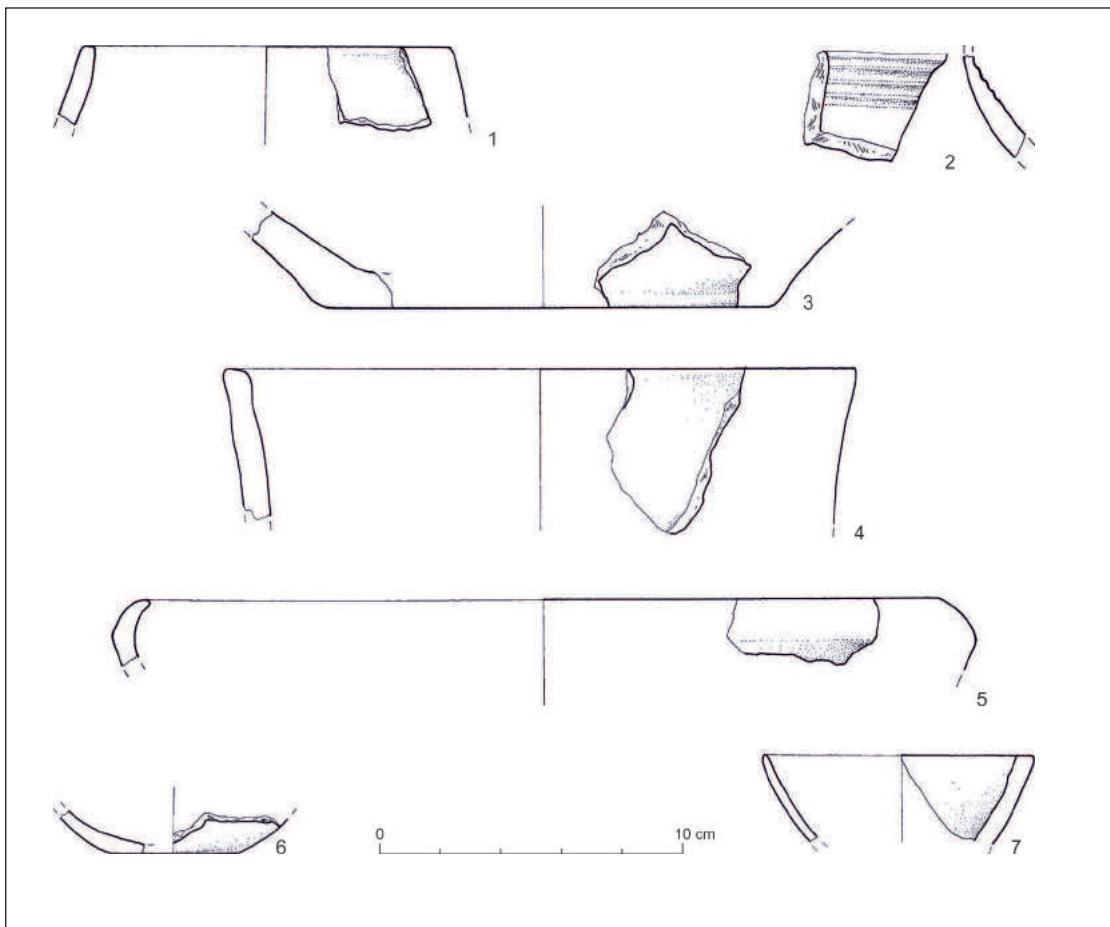
Súpis lokalít s toponymami Pohanský hrad/vrch (Pogányvár/-hegy) na teritóriu kyjatickej kultúry

1. Diósjenő (obvod Rétság) – Pogányvár

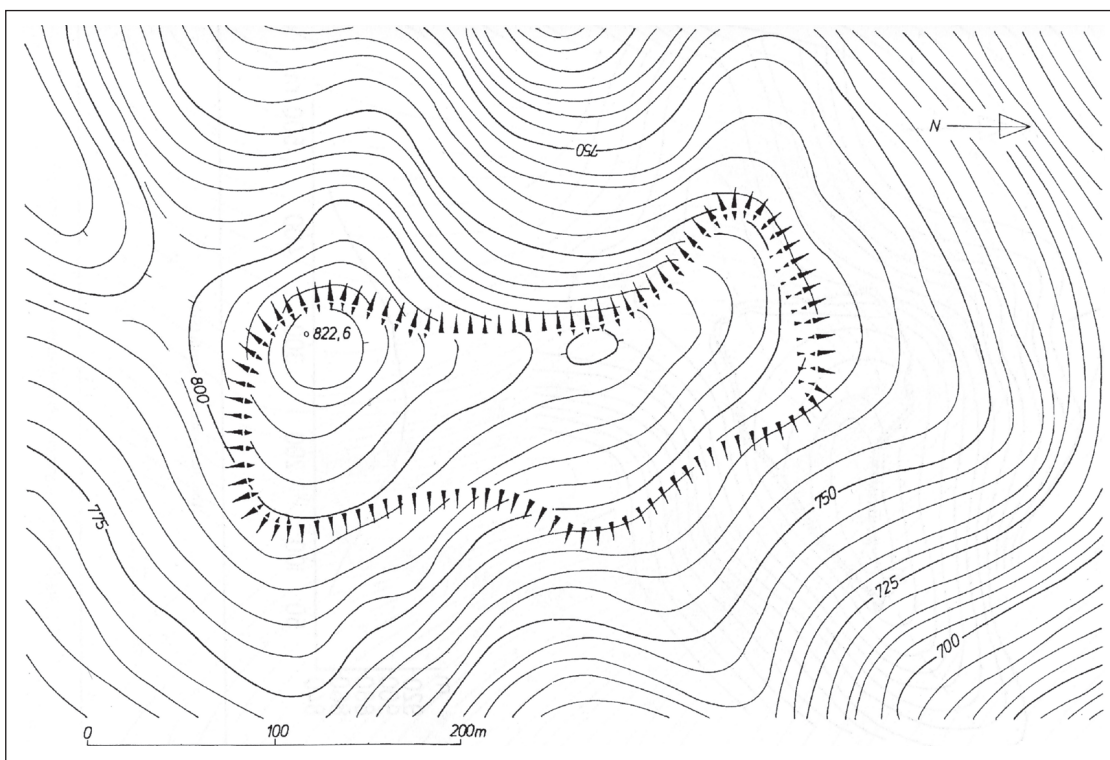
Opis: Lokalita je situovaná na konci horského hrebeňa masívu Csóványos v pohorí Börzsöny. Leží približne 5 km na západ od intravilánu obce Diósjenő v nadmorskej výške 826 m. Od uvedenej kóty začína priebeh valového opevnenia východným smerom, kde sa zistili umelé sídliskové terasy. Rozmery hradiska vymedzené valom sú 320 m x 100 m, plocha 2,7 ha (Obr. 5). Z prieskumov pochádza keramika kyjatickej kultúry.

Kontext: Intenzívne využitie lokálnych exponovaných polôh dokladajú neďaleké opevnené výšinné sídliská v obci Kemence (*Nováki/Sándorfi/Miklós 1979, 25-27; Matuz D./Nováki 2002, 18*).

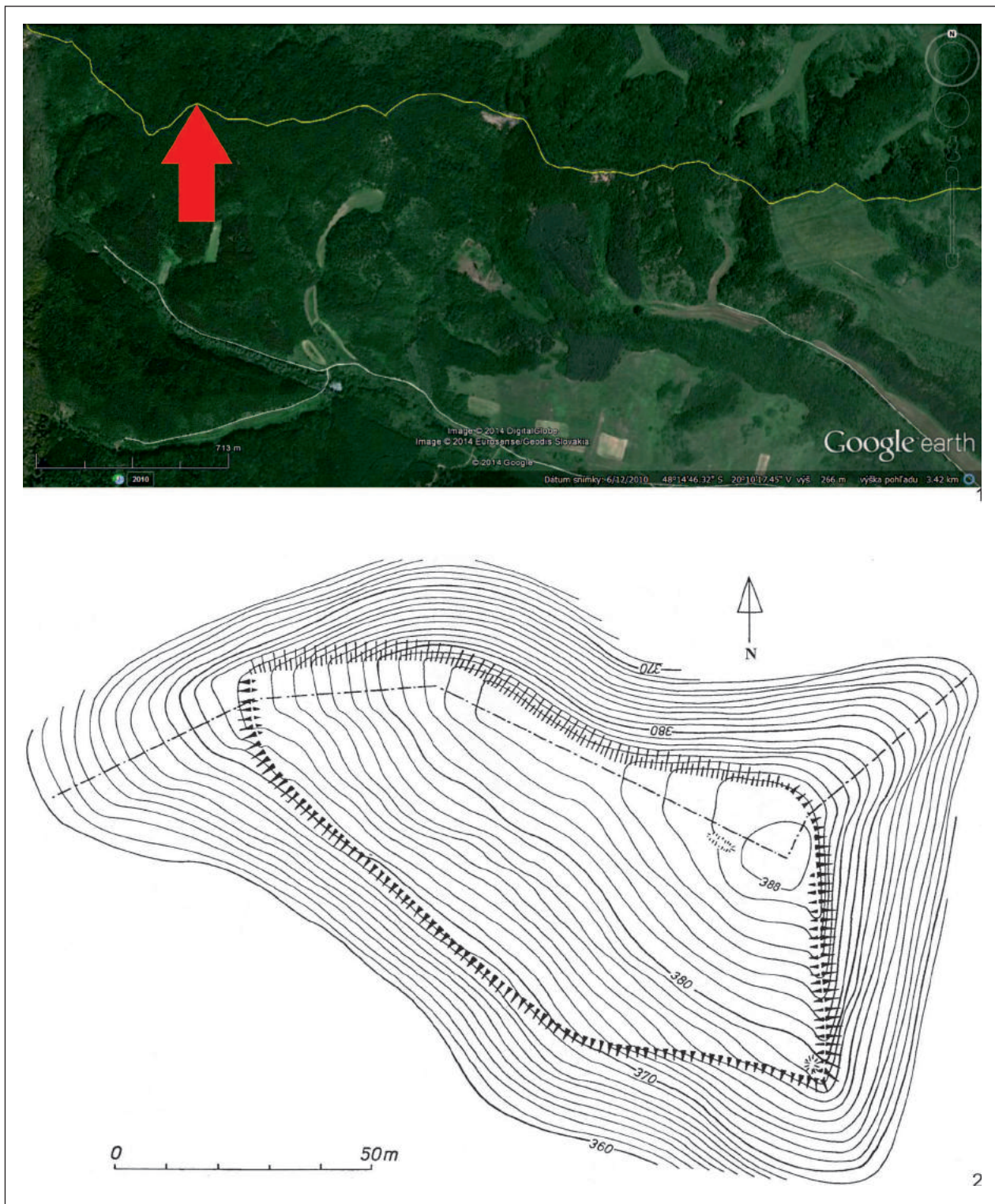
2. Hangony (obvod Ózd) / Chrámec (okres Rimavská Sobota) – Pohanský hrad/Pogányvár

Obr. 4. Kotmanová (Pohanský hrad). Výber keramiky kyjatickej kultúry. Kresba: J. Marettová.
 Fig. 4. Kotmanová (Pohanský hrad). Selection of the Kyjaticke Culture pottery. Drawing: J. Marettová.

Obr. 5. Plán hradiska kyjatickej kultúry Diósjenő-Pogányvár (podľa Matuz D./Nováki 2002).
 Fig. 5. Plan of the Kyjaticke Culture hill-fort Diósjenő-Pogányvár (after Matuz D./Nováki 2002).

Obr. 6. Chrámec/Hangony (Pohanský hrad/Pogányvár). 1 – Lokalizácia na výseku z ortofotomapy; 2 – Plán náleziska (podľa *Matuž D./Nováki 2002*).
 Fig. 6. Chrámec/Hangony (Pohanský hrad/Pogányvár). 1 – Localisation on a sector of an orthophoto map; 2 – Plan of the excavation site (according to *Matuž D./Nováki 2002*).

Opis: Lokalita sa nachádza v Cerovej vrchovine, juhozápadne od obce Chrámec a v nadmorskej výške 390 m. Situovaná je na štátnej hranici s Maďarskom a väčšou plochou zasahuje do katastra obce Hangony (Obr. 6). Severná strmá strana nebola opevnená, ostatný areál hradiska je chránený valom. Rozmery hradiska sú 140 x 65 m. Celkovo zaberá plochu 0,6 ha (*Matuz D./Nováki 2002, 12*).

Kontext: Na Pohanskom hrade sú badateľné stopy po stredovekej fortifikácii (Obr. 6: 2), ale osídlenie z doby bronzovej sa na hradisku zatiaľ nedoložilo. Na jeho možnú existenciu poukazujú lokality z mladšej a neskoršej doby bronzovej tak v Hangony, ako aj v Chrámci. Najbližšie sídlisko kyjatickej kultúry je evidované vo východnej časti katastra Hangony (*Kemenczei 1984, 129-130*). Ďalšie sídliská situované severovýchodne od hradiska sa rozprestierajú na terase Mačacieho potoka v Chrámci a východne od Janíc (*Marková 1993, 86*). V Chrámci sa registruje i pohrebisko pilinskej kultúry (*Furmányek 1977, 257*). Podľa starších správ stadiaľto pochádza depot bronzových predmetov (*Márton 1903, 438; Paulík 1965, 60*).

3. Horné Plachtince (okres Veľký Krtíš) – Pohanský vrch

Opis: Jedno z dávnejšie do literatúry uvedených hradísk (*Slávik 1901*) leží v Krupinskej vrchovine, približne 2,5 km severozápadne od obce Horné Plachtince. Rozprestiera sa na južnej strane ostrohu horského hrebeňa v nadmorskej výške 501 m. Zo západu a z juhu ho obteká Sucháňsky potok, z východu Plachtinský potok. Plocha hradiska je vymedzená vnútornými valmi, ktoré boli geodeticky zamerané (Obr. 7). Maximálna dĺžka lokality je 465 m, maximálna šírka je 167 m. Hradisko zaberá 5,9 ha a celkový obvod valov dosahuje 1124 m (Obr. 8). Vstup do hradiska pôvodne zabezpečovali dve brány: jedna na južnej, druhá na severnej strane valu. Prístupnejšiu a zároveň ohrozenejšiu časť lokality zo severozápadu chránili dva podporné, smerom západ-východ orientované valy. Archeologické nálezy z opakovaných prieskumov potvrdzujú osídlenie v mladšej a neskoršej dobe bronzovej (*Eisner 1933, 141, 159, 179; Furmányek/Ožďáni 1997; 2000; Ožďáni/Furmányek 1998; Ožďáni/Nevizánsky/Hunka 2003; Žebrák 1983*).

Kontext: V bezprostrednom okolí hradiska boli zistené najmä sídliská kyjatickej kultúry, ktoré zaiste tvorili jeho hospodárske zázemie: Horné Plachtince-Lomianska dolina; Stredné Plachtince-Močiar; Sucháň-Konôpky; Sucháň-Kovšina; Sucháň-Polomská (*Beljak/Pažinová/Mihalčin 2011, 60; Furmányek 2000, 67, obr. 42: 1-3, 5; Furmányek/Ožďáni 2000, obr. 1; Ožďáni/Furmányek 1997; Ožďáni/Nevizánsky 2002*).

4. Kotmanová (okres Lučeneč) – Pohanský hrad

Opis: Polohopis lokality je súčasťou textovej časti príspevku.

Kontext: V zázemí Pohanského hradu krátko pred ukončením práce na príspevku jeho spoluautorka objavila nížinné sídlisko kyjatickej kultúry. Zberový materiál z nového archeologického náleziska, situovaného na poľnohospodársky obrábanej terase južne od sútoku potokov Malé Hlboké a Veľké Hlboké (Obr. 1), je v súčasnosti predmetom spracovania.

5. Lupoč (okres Lučeneč) – Pohanský vrch

Opis: Lokalita sa nachádza na južnom úpätí Slovenského rudohoria, v krajinnom celku Ostrôžky. Od obce Lupoč je Pohanský vrch vzdialený približne 2,7 km na severozápad. Rozprestiera sa na dominante podlhovastého horského hrebeňa v nadmorskej výške 606 m. Zo západnej strany ho obteká potok Mašková, z východnej strany Žiarsky potok. V predpolí Pohanského vrchu tento horský hrebeň uzatvára Vínny vrch (555 m n. m.). Na ňom boli zistené, avšak nedatované, zvyšky valu (*Furmányek 1988*). Nachádzajú sa tu aj bližšie nepreskúmané pseudokrasové jaskyne.

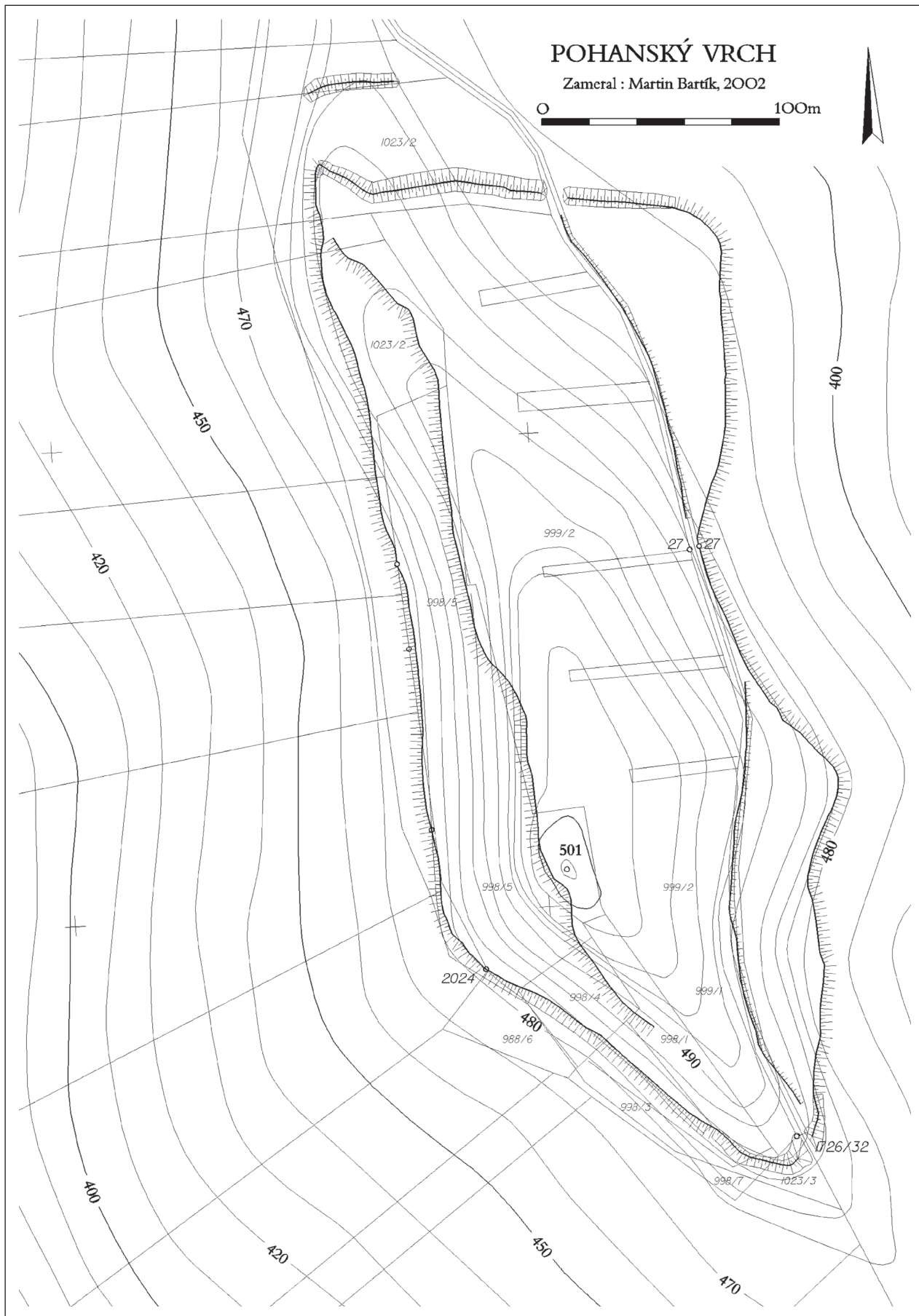
Kontext: Zhruba 8 km juhozápadne od Pohanského vrchu je situované hradisko kyjatickej kultúry na vrchu Lysec (716 m n. m.), patriace do katastra obce Luboreč. Z najbližšieho okolia Lupoče nie je evidovaných veľa lokalít z doby popolnicových polí. Významnejšie nálezy predstavujú dva bronzové meče s plnou liatou rukoväťou z Lehôtky a Tuhára (*Ožďáni/Furmányek 2000; Paulík 1965, 67*).

6. Martonyi (obvod Edelény) – Pogány-hegy / Szúnyog-tető

Opis: Poloha Pogány-hegy je situovaná v Aggteleckom národnom parku, na jednej z juhovýchodných horských vetiev návršia Szúnyog-tető s kótou 479,7 m n. m. Nachádza sa približne 3,5 km na severozápad od intravilánu obce Martonyi a v nadmorskej výške 354 m. Fortifikačné prvky kopírujúce vrstevnice sa zistili najmä na Szúnyog-tető (Obr. 9). Val prebieha juhozápadne na Pilis-Parlag, ale v súčasnosti nie je jasné, či bol Pogány-hegy situovaný juhovýchodne od centrálného opevnenia súčasťou opevnenej plochy. Vstup do hradiska je na severozápadnom sedle návršia Szúnyog-tető. Priemer valového opevnenia a sídliskových terás v smere sever-juh dosahuje 610 m. Plocha hradiska je cca 14 ha, a ak k nemu patrí aj Pogány-hegy, tak opevnený areál má zhruba 18,4 ha. Rekognoskáciou lokality sa doložilo osídlenie v mladšej a neskoršej dobe bronzovej (*Matuz D./Nováki 2002, 8*).

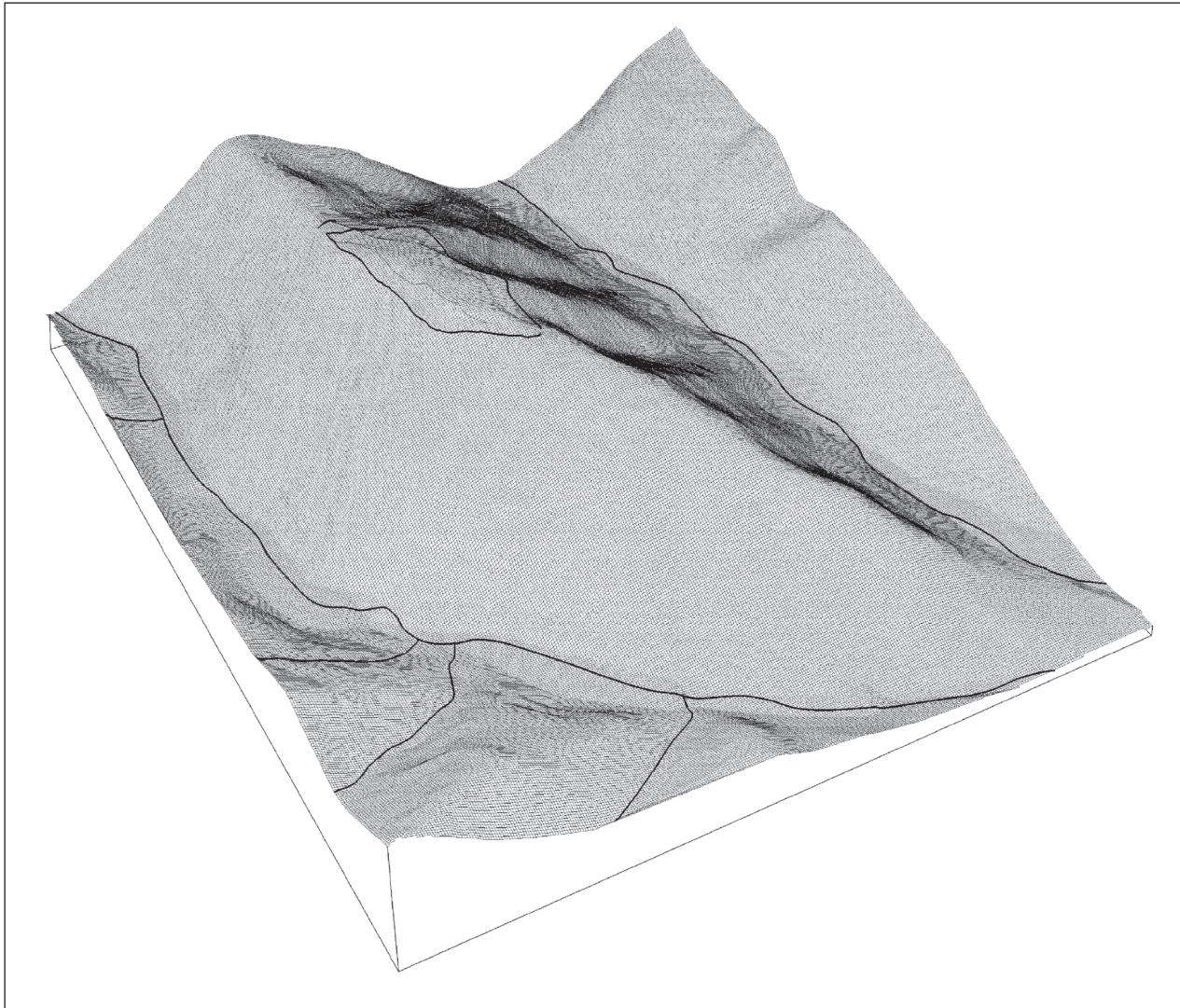
7. Stará Bašta (okres Rimavská Sobota) – Pohanský hrad / Pogány vár

Opis: Táto archeologická lokalita sa nachádza v Cerovej vrchovine. Jej väčšia časť patrí do katastra obce Stará Bašta, od ktorej intravilánu je vzdialená asi 3,5 km na juhovýchod. Menšie časti náleziska patria do katastrov Hajnáčky a Šuríc. Horský masív Pohanského hradu je tzv. stolovým vrchom približne obdĺžnikovitého tvaru s rozmermi 1000 x 500 m. Je tvorený mohutným bazaltovým lávovým pokryvom s najvyšším bodom 578 m n. m. Na náhornej plošine Pohanského hradu sa nachádza niekoľko kruhových mohylovitých útvarov, pravdepodobne prirodzeného pôvodu, s priemerom od 15 do 30 m. Z fortifikácie tejto polohy, ktorú spomínal už v druhej polovici 19. stor. uhorský bádateľ F. Rómer a neskôr J. Eisner (*1933, 155*), je zachovaný val. Ten obkolesuje takmer celé temeno. Na východnej strane je val prerušený, avšak existencia brány nie je spoľahlivo doložená. Datovanie fortifikácie, ale i funkcie hradiska nie sú uspokojivo objasnené. Predpokladá sa, že mohutnejšie zachovaná časť opevnenia vznikla v dobe laténskej a v súčasnosti menej zreteľné opevnenie pochádza z doby popolnicových polí. V opevnenom areáli sa okrem jedného črepu nezistili žiadne keramické nálezy, čo nastoľuje otázku funkcie hradiska.

Obr. 7. Horné Plachtince (Pohanský vrch). Plán hradiska kyjatickej kultúry (podľa Ožďáni/Nevizánsky/Hunka 2003).

Fig. 7. Horné Plachtince (Pohanský vrch). Plan of the fortified settlement of the Kyjaticke Culture (according to Ožďáni/Nevizánsky/Hunka 2003).

Obr. 8. Horné Plachtince (Pohanský vrch). Trojrozmerný model prírodnej dominanty s naznačeným priebehom fortifikácie hradiska. Pohľad od juhozápadu (podľa Ožďáni/Nevizánsky/Hunka 2003).

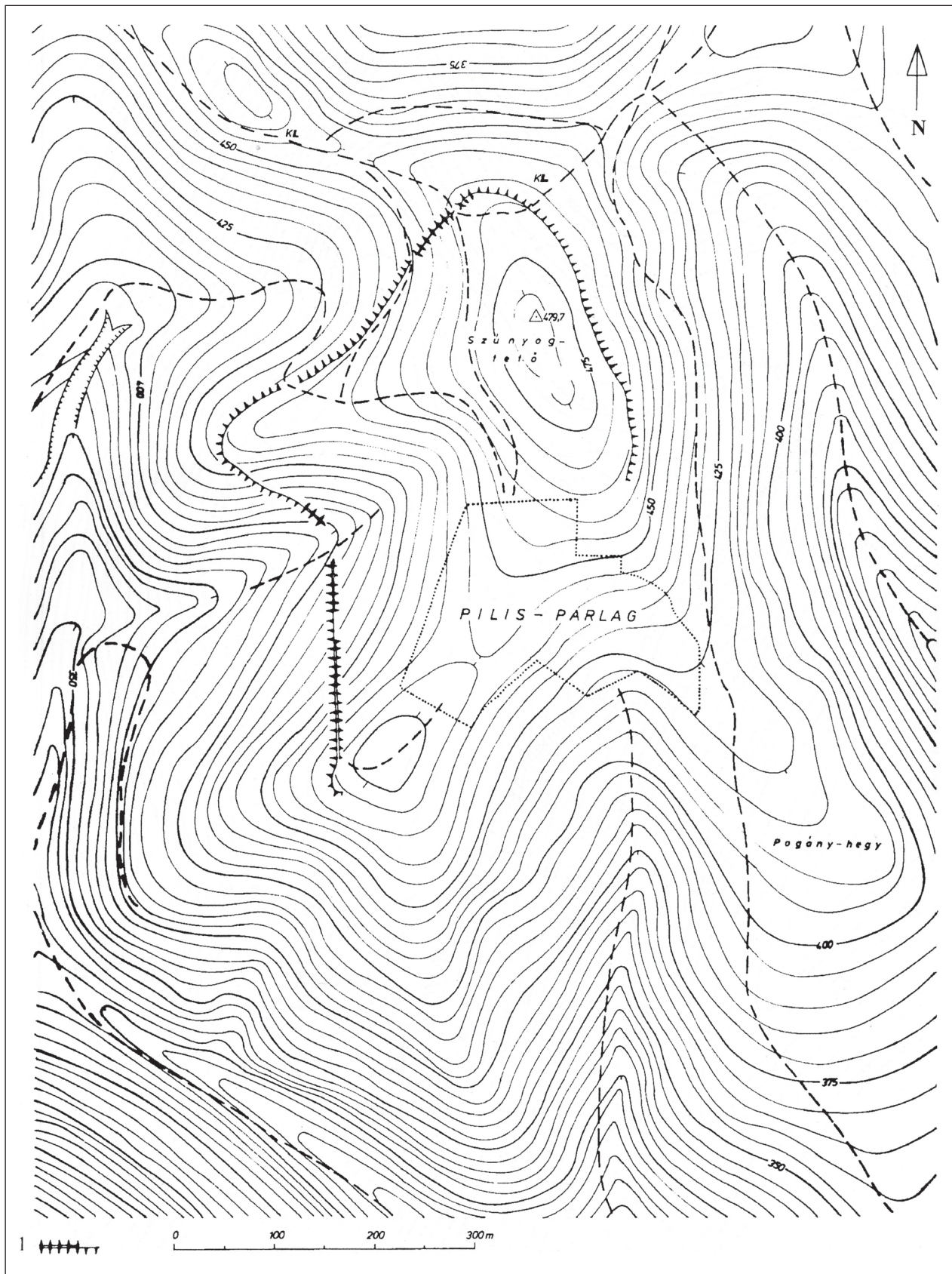
Fig. 8. Horné Plachtince (Pohanský vrch). Three-dimensional model of the natural dominant feature with the marked course of the fortification of the hill-fort. View from the south-west (after Ožďáni/Nevizánsky/Hunka 2003).

Kontext: Archeologické nálezy sa objavili predovšetkým v pseudokrasových jaskyniach Pohanského hradu (Balaša 1965; Furmánek 1996b). Tie sú v odbornej spisbe známe ako Jaskyne I-III (Labyrintová jaskyňa, Črepová jaskyňa, Jaskyňa pri previse). Okrem nálezov pilinskej a kyjatickej kultúry z nich pochádza keramika z neskorého eneolitu, zo staršej doby bronzovej, kultúry Vekerzug, ale nechýbajú ani doklady osídlenia z neskorého stredoveku (14.-15. stor.). Na Pohanskom hrade sa zrejme našiel aj hrot bronzovej kopije s profilovaným ostrím, prevítanou tuľajkou a bronzovina (Lamiová-Schmiedlová 1962, 162, obr. 2: 6; Paulík 1965, 46, 66; Furmánek 1995; 1996a; 1997). Pravdepodobne neopevnené výšinné sídlisko pilinskej kultúry sa nachádza na susediacom návrší Soví vrch v obci Šurice (Márton 1903, 432; Ožďáni/Tóčík 1989, 54). Od sídliska západnej enklávy kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí v Radzovciach (Furmánek 1990) je Pohanský hrad vzdialený približne 5 km na západ.

8. Šiatorská Bukovinka (okres Lučenec) – Pohanský hrad

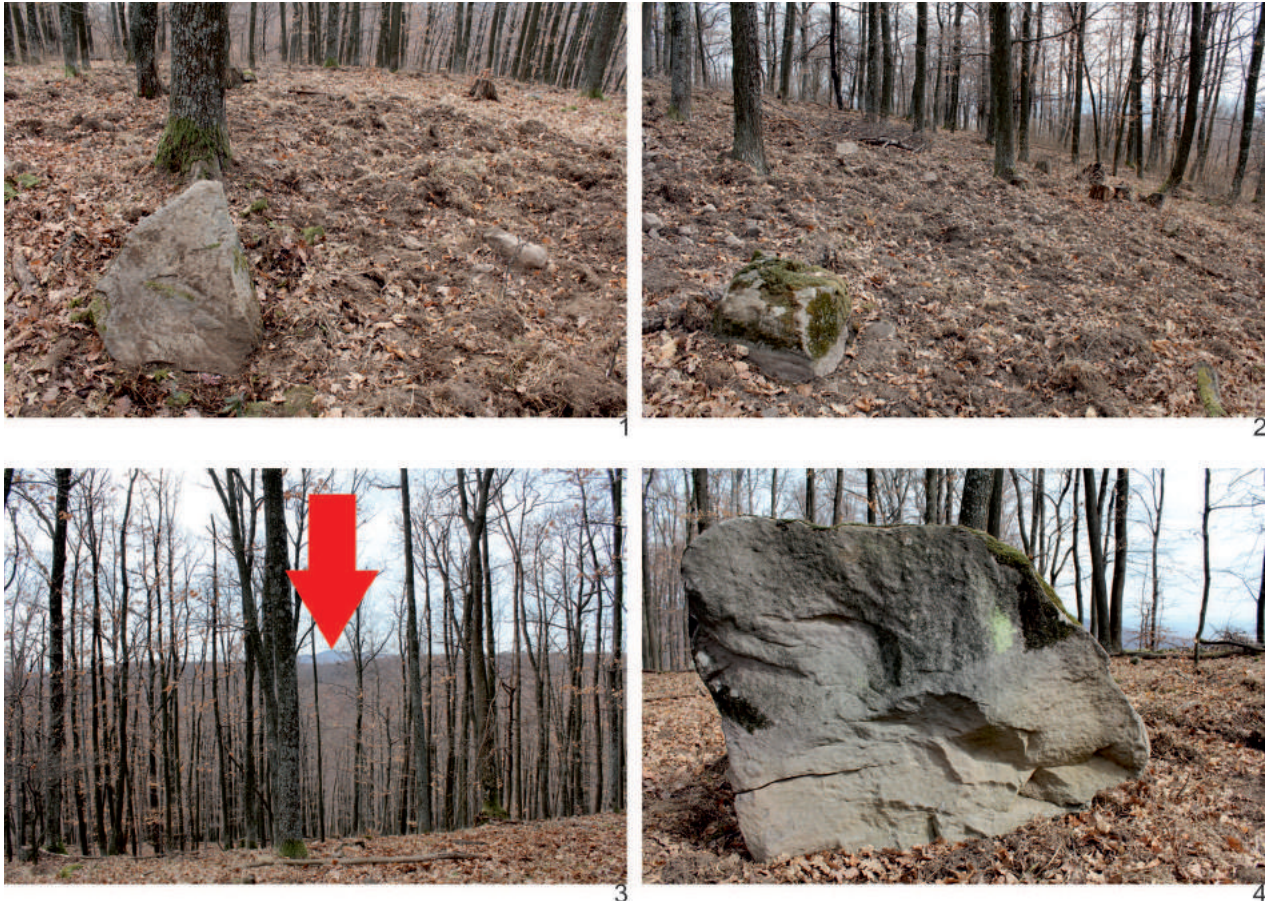
Opis: Poloha sa nachádza v Cerovej vrchovine, v tesnej blízkosti slovensko-maďarskej štátnej hranice a hraničného priechodu Šiatorská Bukovinka. Od obce Šiatorská Bukovinka, časti Bukovinka, je vzdialená približne 1 km na juh. Rozprestiera sa na veľkom ostrohu (kóta 355 m) z juhu a východu obtekanom Belinou. Tento objekt chráni zo západu, severu a z východu dodnes neprehliadnuteľný val s priekopou. Archeologickou prospekciou lokality v rámci projektu Archeologického ústavu SAV Centrum výskumu najstarších dejín stredného Podunajska v roku 2012 sa získal jediný atypický, pravdepodobne stredoveký keramický fragment (Beljak *et al.* v tlači).

Kontext: Na Pohanskom hrade a v jeho bezprostrednom okolí sa zatiaľ nezrealizoval podrobnejší výskum (Márton 1911). Z archeologickej topografie Šiatorskej Bukovinky, povodia Beliny a príslušného územia Maďarska s mestom Salgótarján ale vyplýva, že uvedenú kótu obyvateľstvo doby popolnicových polí prinajmenšom registrovalo v rámci intenzívne osídlenej kultúrnej krajiny s relatívne frekventovanou komunikačnou trasou v smere z juhu na sever a opačne (Furmánek 1990, 12-13).

Obr. 9. Plán hradiska kyjatickej kultúry Martonyi-Szűnyog-tető/Pogány-hegy (podľa Matuz D./Nováki 2002).
 Fig. 9. Plan of the Kytjice Culture hill-fort Martonyi-Szűnyog-tető/Pogány-hegy (after Matuz D./Nováki 2002).

Obr. 10. Lupoč (Pohanský vrch). 1-3 – Priestor lokality s výhľadom na hradisko kyjatickej kultúry Ľuboreč-Lysec; 4 – Kamenný „oltár“ v sekundárnej polohe. Foto: V. Mitaš.
 Fig. 10. Lupoč (Pohanský vrch). 1-3 – Location with a view of the Kyjatic Culture hill-fort Ľuboreč-Lysec; 4 – Stone “altar” in a secondary position.

Komentár k súpisu lokalít

Väzbu toponým Pohanský hrad a Pohanský vrch na výšinné lokality a hradiská na juhu stredného Slovenska a v priľahlom severnom Maďarsku (Furmánek 1983, 28, 29, obr. 2; Matuz D./Nováki 2002, 26, Abb. 1) možno dokumentovať na viacerých príkladoch. Archeologické nálezy z niektorých boli odbornej komunite známe už pred viac ako storočím (Horné Plachtince-Pohanský vrch – Slávik 1901; Stará Bašta-Pohanský hrad – Rómer 1869), to znamená, ešte desaťročia pred kodifikovaním kyjatickej kultúry a detailnejším vymedzením jej teritória. Pohanský hrad v Kotmanovej je položený na severnom okraji rozšírenia tejto kultúry (obr. 13).

Prevažná časť analyzovaných lokalít patrí k výšinným sídliskám s opevňovacím systémom, ktorý vychádza z konfigurácie terénu. Najrozsiahlejšia opevnená plocha s miestnym názvom Pohanský hrad sa bez pochyb nachádza v Starej Bašte (dosahuje asi 42 ha; Furmánek 1996b, 128). Pohanský vrch v Horných Plachtinciach sa vyznačuje zasa mohutným fortifikačným systémom (Obr. 7; 8), ktorý je spoľahlivo datovaný do doby popolnicových polí (Furmánek 1983, 30; Ožďáni/Neviszánky/Hunka 2003). V tomto prípade sa dokonca bez terénneho výskumu hypoteticky uvažuje o najmenej dvoch stavebných fázach opevnenia. Jeho počiatky sa pritom s istou opatrnosťou synchronizujú už so záverečným stupňom pilinskej kultúry v stupni HA1 (Furmánek/Ožďáni 2000, 414). Neprehliadnuteľným artefaktom z hradiska nad Hornými Plachtincami je pieskovcový kadlub na odlievanie bronzových hrotov šípov s tuľajkou (Furmánek 1977, 257, Tab. XX: 2), čo evokuje myšlienku o ich lokálnej produkcii. Funkciu toho-ktorého Pohanského hradu/vrchu možno čiastočne dedukovať aj vzhľadom na jeho umiestnenie v krajine a poznatky o súvekom osídlení v mikroregióne. Už na prvý pohľad sú tieto lokality obvykle situované v ťažko prístupných miestach hornatej krajiny (Hangony/Chrámeč; Obr. 6: 1), resp. na periférii rozšírenia kyjatickej kultúry (Diósjenő; Horné Plachtince; Kotmanová), celkom výnimočne popri komunikačných trasách (Šiatorská Bukovinka). Práve preto usudzujeme, že mali predovšetkým obranný a refugiálny charakter, o čom by mohol svedčiť i spomenutý kadlub na odlievanie hrotov šípov z Pohanského vrchu v Horných Plachtinciach. Pohanský hrad v Šiatorskej Bukovinke do kontextu analyzovaných hradísk nemusí zapadať z dôvodu, že ide výhradne(?) o stredoveký hrádok. Bez bližšieho terénneho výskumu týchto polôh sa však rozmýšľanie o nich rovná „kľzaniu sa po tenkom ľade“. Dôležité je zistenie, že nielen Pohanský hrad v Kotmanovej, ale aj iné analyzované lokality boli opakovane osídlené. Na príklade Pohanského hradu nad Starou Baštou pozorujeme výrazný záujem o tieto polohy v dobe laténskej a v stredoveku.

Výhodnosť konfiguračných daností výšinných lokalít kyjatickej kultúry presvedčivo potvrdzujú neskorostredoveké nálezy. Patrí k nim spravidla pre región typická tzv. biela keramika. Avšak isté polohy tak v dobe bronzovej, ako aj v stredoveku boli využívané asi len krátkodobo. Identifikácia pôvodných fortifikácií na sekundárne osídlených výšinných sídliskách je bez terénneho výskumu komplikovaná, pretože chronologicky staršie valy mohli byť zvyšované a priekopy prehĺbované. Takéto úpravy sú predpokladané nielen na hradisku v Kotmanovej, ale aj na ostrohu Hrádok v Brezničke (Fotová/Kovár/Slivenská 2004). Využitie výšinných opevnení z mladšej fázy západnej enklávy kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí v stredoveku jasne dokumentujú aj lokality Luboreč – Lysec, Šivetice – Múrik, Veľké Teriakovce, časť Nižný Skálnik – Maginhrad a iné. Sú na nich vybudované opevnené objekty, ktorých praveké fortifikácie zrejme boli pôdorysne zmenené (Furmánek 1984; Ožďáni/Točík 1989, 59, 60; Slivka/Vallašek 1981).

Okrem relevantných lokalít tohto typu sú však „*n bre*“ aj také miesta, na ktorých sa stopy osídlenia doposiaľ bezpečne nedoložili. Typickým príkladom toho je Pohanský vrch nad obcou Lupoč. Z jeho vrcholu vidieť za optimálnych podmienok siluetu výšinného hradiska Lysec, ktoré patrí do katastra obce Luboreč (Obr. 10: 3) a z ktorého pochádzajú nálezy tak z neskorkej doby bronzovej, ako aj z neskorého stredoveku (Furmánek 1983, 30). Na vrchole Pohanského vrchu v katastri Lupoče, blízko triangulačného bodu, sa nachádzajú dva balvany. Menší leží na zemi a je trojuholníkového tvaru, väčší pripomína kamenný „oltár“ a na jednej strane má jemne vyryté kríže (Obr. 10: 4). Čiastočnú paralelu k objavenej situácii nachádzame v areáli Pohanského hradu nad Starou Baštou (Furmánek 1996b, 128), ale aj na kultovom mieste z obdobia popolnicových polí v Jablňovciach, situovanom na pomedzí troch kultúrnych komplexov stredoeurópskych popolnicových polí (Furmánek/Ožďáni 1996, 56). Prítomnosť balvanov na vrchole Pohanského vrchu preto nemusí byť náhodná. V čase obhliadky autorom príspevku v marci 2012 bol väčší balvan evidentne vytiahnutý zo zeme a sekundárne premiestnený. Na súvislých plochách hlboko rozrytých čiernou zverou sa nezistili žiadne nálezy⁴ (Obr. 10: 1-2). Prekvapujúci je preto údaj v obecnej kronike, že v roku 1844 sa na Pohanskom vrchu robili vykopávky, pri ktorých sa našli bronzové predmety a hlinené nádoby. Tie sa mali dostať do Národného múzea v Budapešti (Drenko a kol. 2001, 36). Túto správu o nálezoch je nateraz ťažké posúdiť, avšak isté vysvetlenia sa ponúkajú. Toponym Pohanský vrch sa na kótu 606 mohlo preniesť buď nedopatrením z inej kóty v okolí, alebo je mladšieho dáta a súvisí s pohanskými rituálmi (napr. pálením svätôjanských ohňov)⁵ na vrchole uvedenej hory v stredoveku alebo novoveku. Zistili sme však, že už na mapách z 19. stor. je táto dominanta nad Lupočou nazvaná Pohanským hradom.

Kľúčom k pochopeniu fenoménu toponým Pohanský hrad/vrch sú s veľkou pravdepodobnosťou osobité ľudové tradície, presnejšie kolektívny charakter ľudovej slovesnosti⁶ v regiónoch na juhu stredného Slovenska a v priľahlej časti severného Maďarska. V týchto oblastiach možno pozorovať aj zdvojenie miestnych názvov so základom pohanský(á). Toho príkladom je východ Cerovej vrchoviny s vrchom Pohanský hrad na rozhraní obcí Chrámec (Slovensko) a Hangony (Maďarsko) a neďaleko vzdialené hydronymum Pohanský potok. Ten pramení v Cerovej vrchovine, v súčasnosti preteká cez vodnú nádrž Janice a smeruje na sever k rovnomennej dedine. Taktiež určite nie náhodný je miestny názov Pohanská dolina, resp. Pohanské údolie (maď. Pogány volgy) v Slovenskom kráse, v extraviláne obce Silica. Južné svahy vrchov tohto údolia zasahujú do katastra maďarskej obce Aggtelek. Ide o pomerne priestrannú plošinu pozdĺžneho horského hrebeňa tiahnuceho sa po slovensko-maďarskom pomedzí. Autori príspevku nemajú informácie o podrobnejších prieskumoch tohto priestoru. Sídliskový materiál kyjatickej kultúry sa však objavil na neďalekej Sokolej skale v Silickej Jablonici (Miroššayová 1999). V katastroch Silice a Silickej Jablonice, samozrejme aj pre archeológiu, majú prvoradý význam jaskynné lokality Silická Ladnica, Majda-Hrašková jaskyňa, Babská diera a iné. Bezprostredne pod toponymom Pogány volgy sa na mape 1: 10 000 nachádza Majkova jaskyňa. Počas speleoarcheologických prieskumov sa zistili v tejto jaskyni okrem keramiky kyjatickej kultúry úlomky ľudských lebiek (Romsauer 1995, 138). Ani v Zbojníckej jaskyni v Sokolej skale okrem neolitických nálezov nechýbala keramika pilinskej a kyjatickej kultúry (Olexa/Tökölly 1977, 205, obr. 137).

Severne a západne od Hontu, Novohradu a Gemera-Malohontu nepoznáme archeologické náleziská s toponymami Pohanský hrad/vrch. Toto konštatovanie spevňujeme niekoľkými argumentmi. V slovenskej lužickej kultúre sa takto nenazýva žiadne výšinné sídlisko, alebo hradisko (Veliačik 1983, 175-189). Neprehliadame a popritom pripomíname, že pomerne blízke toponymum *Pobančeníšťa* (tiež *Pobančeníšťa/Pobančeníšťa*) sa viaže k hradisku lužickej kultúry v polohe Hradiská (tiež Hradišča/Hradište) v katastri obce Zemianske Podhradie, okr. Nové Mesto nad Váhom (predtým Bošáca, okr. Trenčín; Veliačik 1983, 176; Veliačik/Romsauer 1998, 225-227). Podľa realizátorov výskumu označuje polohu na južnom svahu Hradísk, kde sa rozprestieralo dnes už neexistujúce polykultúrne sídlisko (Veliačik/Romsauer 1998, 227). Sledované toponymá rovnako absentujú v slovenskej časti kultúrneho komplexu stredodunajských popolnicových polí (Veliačik/Romsauer 1994). Jedine výšinné hradisko velatickej kultúry v Plaveckom Podhradí, osídlené a výrazne prebudované v dobe laténskej, sa nachádza na vrchu *Pobanská* (Veliačik/Romsauer 1994, 147). Zostáva ešte poznamenať, že dlhodobý výskum tohto významného archeologického náleziska je spätý s Jozefom Paulíkom, ktorý ho aj knižne zverejnil (Paulík 1976).

4 Archeologické objekty, resp. artefakty neobjavil na tejto kóte prieskumom ani V. Furmánek (1983, 28).

5 Dôkazov opakovaných zákazov pohanských obradov tohto typu je celý rad (Botík/Slavkowský 1995, 53).

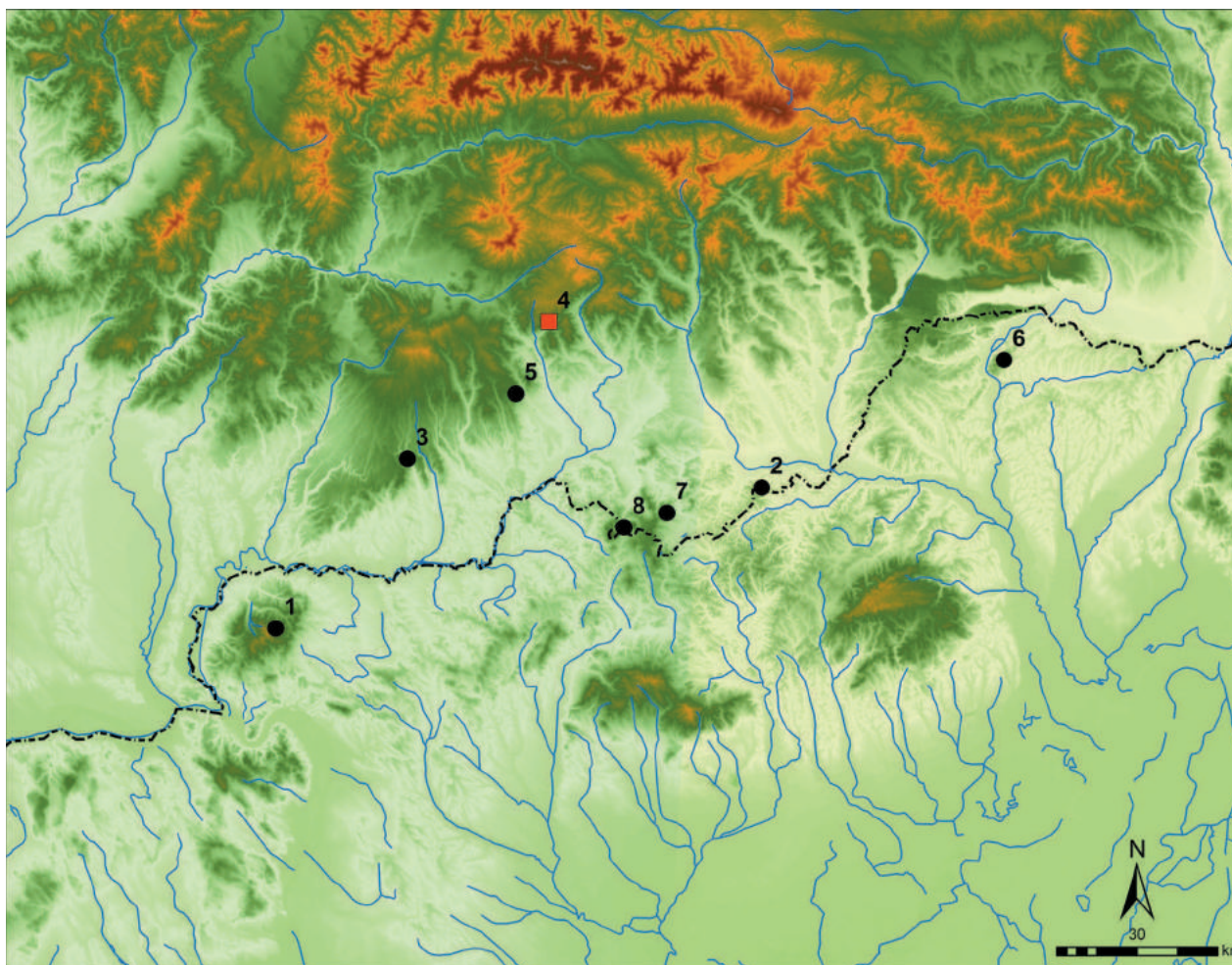
6 Azda nie sme ďaleko od merita vecí, ak pripomíname zbierku slovenských rozprávok z druhej polovice 19. stor. od Pavla Dobšinského: Prostonárodné slovenské povesti (Tretí zväzok) s rozprávkou „O pohanskom kráľovi“. Zdroj: Zlatý fond denníka SME.

Obr. 11. Kotmanová (Pohanský hrad). Nálezisko na výseku z druhého vojenského mapovania. Zdroj: Arcanum Adatbázis.
 Fig. 11. Kotmanová (Pohanský hrad). Excavation site on a sector of the Second Military Mapping Survey. Source: Arcanum Adatbázis.

Obr. 12. Horné Plachtince (Pohanský vrch). Nálezisko na výseku z druhého vojenského mapovania. Zdroj: Arcanum Adatbázis.
 Fig. 12. Horné Plachtince (Pohanský vrch). Excavation site on a sector of the Second Military Mapping Survey. Source: Arcanum Adatbázis.

Obr. 13. Lokality s toponymami Pohanský hrad/vrch (Pogányvár/-hegy) na teritóriu kyjaticej kultúry. Čísla lokalít sú zhodné s číslami v ich súpise. Mapa: D. Marková.
 Fig. 13. Sites with the toponyms Pagan Castle/Hill (Pogányvár/-hegy) on the territory of the Kyjatice Culture. The numbers of the sites correspond to the numbers in the list. Map: D. Marková.

Pohanské hrady/vrchy a historické mapy

Z viacerých hľadísk určite interesantné je sledovať miesta s toponymami Pohanský hrad/vrch aj na unikátnych geografických dielach z minulosti. Pozornosť sme zamerali na druhé vojenské mapovanie územia habsburskej ríše z rokov 1806-1869 (*Jankó/Porubská 2010*, 17-23). Toponymum Pohanský hrad nad dedinou Kotmanová, ktorá je na historickej mape označená ako *Kotmanova (b. Kotman Lehotá)*, sa v tomto vojenskom mapovaní síce nenachádza (Obr. 11), avšak dominantnejšie výšinné lokality s pertraktovanými toponymami sú na farebných mapových listoch Uhorského kráľovstva čitateľne vyznačené. Tieto mapy vznikli v rokoch 1819-1869, avšak toponymá sú zaiste omnoho staršieho pôvodu.

Podrobnejšie sme sledovali teritórium západnej enklávy kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí, vrátane hraničného priestoru tohto teritória. Na mapových listoch sme spoľahlivo identifikovali Pohanský vrch (*Pobainsky Wrbh*) nad Hornými Plachtincami (Obr. 12), Pohanský hrad (*Pogányvár Hegy*) nad Starou Baštou alebo Pogányvár (rovnako pomenovaný na mape) nad maďarskou obcou Diósjenő. Uviest' možno tiež Pohanský hrad (*Pogány vár*) zo slovensko-maďarskej štátnej hranice, situovaný na severnom okraji katastra maďarskej obce Hangony, resp. na južnom okraji katastra slovenskej obce Chrámec (Obr. 6). Zo štúdia mapových podkladov sme informovaní aj o jeho zámenách s toponymom *Mibály vár*, označujúcim vedľajší kopec.

Neobchádzame ani významovo blízke toponymum *Pobanka*, označujúce vrch alebo vrchy medzi obcami Lipovec (*Lipocsz*) a Rybník (*Ribnik*) v okr. Revúca. Vzhľadom na veľkosť písma, ktorým je na mapovom liste vyznačené, je evidentné, že aktéri druhého vojenského mapovania tento miestny názov nepovažovali za bezvýznamný. Na zopakovanie dôležitosti tohto teritória kyjatickej kultúry poukazuje aj pravéka fortifikácia využitá v jedinečnom fortifikačnom systéme stredovekého hradu Drienok juhozápadne od obce Rybník (*Plaček/Bóna 2007*, 114-115; *Žebrák 1990*). Zmieným toponymom *Pobanka* je však pomenovaná iná poloha, nachádzajúca sa severne od hradu Drienok. Pravda, problematiku Pohanských hradov/vrchov a podobných miestnych názvov na starých mapách určite nechceme týmto príspevkom vyčerpať, skôr začať a podnietiť jej budúci výskum.

Záver

Obhliadka Pohanského hradu v Kotmanovej v roku 2011 neprinesla natoľko výrazný archeologický materiál ani poznatky, ktoré by zásadne zmenili kultúrnu a chronologickú pozíciu lokality, prípadne pohľad na jej polohopis a fortifikáciu. Istým spôsobom však bola impulzom, ktorý nás znova priviedol k analýze opevnených výšinných sídlisk (hradísk) s toponymom Pohanský hrad alebo Pohanský vrch tak na juhu stredného Slovenska, ako aj na severe Maďarska. Vo vybranej skupine archeologických objektov sme pozorovali isté paralely, ale i rozdiely (v geografickej polohe, fortifikácii, horizontoch osídlenia a pod.). Súčasne si uvedomujeme, že pre výšinné lokality s pertraktovanými toponymami na severe karpatskej oblasti je príznačná ich spojitosť so sídelným priestorom kyjatickej kultúry (Obr. 13). Doba objavenia sa týchto toponým nám nateraz nie je bližšie známa, čím sa otvára priestor pre pokračovanie bádania a interdisciplinárnu spoluprácu. Určite nie je bez zaujímavosti, že miestne názvy väčšiny z nich sú zachytené na vojenských mapovaniach územia Rakúsko-Uhorska z 18. a 19. stor. (*Jankó/Porubská 2010*). Na záver konštatujeme, že výskum takto pomenovaných lokalít nielenže nikdy nebol, ale ani nie je dostatočný, pretože sa obmedzuje na obhliadky a povrchové zbery. Ešte trpejšia je skutočnosť, že vo výskume hradísk kyjatickej kultúry a stredovekých hrádok i hradov v ťažšie dostupnom teréne na slovenskej strane Novohradu a Gemeru-Malohontu v ostatných desaťročiach bádateľov, žiaľ, v mnohom predbehli samozvaní archeológovia – hľadači pokladov. Stopy ich nelegálnej činnosti a mnohé iné zásahy na niektorých výšinných sídliskách sú v sledovanom teritóriu badateľné a škody nevyčísliteľné.

LITERATÚRA

- Balaša 1965 – G. Balaša: Praveké osídlenie Gemera. Banská Bystrica 1965.
- Beljak et al. v tlači – J. Beljak/E. Fottová/K. Kučeráková/V. Mitáš/N. Pažinová: Archeologická prospekcia vybraných lokalít južnej časti stredného Slovenska. AVANS v roku 2012, v tlači.
- Beljak/Pažinová/Mihal'kin 2011 – J. Beljak/N. Pažinová/J. Mihal'kin: Zberové nálezy z katastra obce Sucháň. AVANS v roku 2008, 2011, 60-61.
- Botík/Slavkovský 1995 – J. Botík/P. Slavkovský (Red.): Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2. Bratislava 1995.
- Dobšinský 1958 – P. Dobšinský: Prostonárodné slovenské povesti (zv. 3). Bratislava 1958.
- Drenko a kol. 2001 – J. Drenko a kol.: Lupoč. Monografia obce. Lučenec 2001.
- Eisner 1933 – J. Eisner: Slovensko v pravéku. Bratislava 1933.
- Filip 1948 – J. Filip: Praveké Československo. Úvod do studia dějin pravéku. Výhledy do pravéku evropského lidstva 3-6, Praha 1948.
- Fottová/Kovář/Slivenská 2004 – E. Fottová/B. Kovár/Z. Slivenská: Stredoveký hrádok v Brezničke. AVANS v roku 2003, 2004, 55-56.
- Furmánek 1977 – V. Furmánek: Pilinyer Kultur. Slov. Arch. 25, 1977, 251-370.
- Furmánek 1982 – V. Furmánek: Dobročská Lehotá. Výskumná nálezová správa AÚ SAV č. 10 042/82. Nitra 1982.
- Furmánek 1983 – V. Furmánek: Hradiská pilinskej a kyjatickej kultúry na Slovensku. Arch. Rozhledy 35, 1983, 24-32.
- Furmánek 1984 – V. Furmánek: Praveká hradiská na juhu stredného Slovenska. Obzor Gemera 15, 1984, 120-125.
- Furmánek 1988 – V. Furmánek: Lupoč. Výskumná nálezová správa AÚ SAV č. 12 186/88. Nitra 1988.
- Furmánek 1989 – V. Furmánek: Burganlagen der Kyjatice-Kultur. In: B. Gediga (Hrsg.): Studien nad gradami epoki brázu i vczesnej epoki želaza w Europie Srodkowej. Wrocław 1989, 73-84.
- Furmánek 1990 – V. Furmánek: Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí. Bratislava 1990.
- Furmánek 1995 – V. Furmánek: Komplexe archäologische Erkundung von Pohanský hrad oberhalb von Stará Bašta. In:

- Proceedings of International Working Meeting Preserving Pseudokarst Caves. Rimavská Sobota – Salgótarján 1995, 33-45.
- Furmánek 1996a* – V. Furmánek: Komplexný archeologický prieskum Pohanského hradu nad Starou Baštou. AVANS v roku 1994, 1996, 51-54.
- Furmánek 1996b* – V. Furmánek: Komplexný archeologický prieskum Pohanského hradu nad Starou Baštou. Obzor Genera-malohontu 25, 1996, 126-130.
- Furmánek 1997* – V. Furmánek: Ďalšie nálezy z Pohanského hradu nad Starou Baštou. AVANS v roku 1995, 1997, 47.
- Furmánek 2000* – V. Furmánek: Nové archeologické lokality z Čebovskej pahorkatiny. AVANS v roku 1998, 2000, 66-67.
- Furmánek/Mitáš 2010* – V. Furmánek/V. Mitáš: Pohřební ritus západní enklávy jihovýchodních popelnicových polí. Analýza pohřebiště v Radzovicích (Slovensko). Pam. Arch. 101, 2010, 39-110.
- Furmánek/Ožďáni 1996* – V. Furmánek/O. Ožďáni: Praveké lokality z Jabloňoviec. AVANS v roku 1994, 1996, 55-58.
- Furmánek/Ožďáni 1997* – V. Furmánek/O. Ožďáni: Nálezy keramiky z hradiska kyjatickej kultúry v Horných Plachtinciach. AVANS v roku 1995, 1997, 48-49.
- Furmánek/Ožďáni 2000* – V. Furmánek/O. Ožďáni: Pohanský vrch – hradisko kyjatickej kultúry v Horných Plachtinciach. Pravěk (N. Ř.) 10, 2000, 411-419.
- Furmánek/Veljačik/Romsauer 1982* – V. Furmánek/L. Veljačik/P. Romsauer: Jungbronzezeitliche befestigte Siedlungen in der Slowakei. In: B. Chropovský/J. Herrmann (Hrsg.): Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa. Berlin – Nitra 1982, 159-175.
- Furmánek/Veljačik/Vladár 1999* – V. Furmánek/L. Veljačik/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. Rahden/Westf. 1999.
- Jankó/Porubská 2010* – A. Jankó/B. Porubská: Vojenské mapovanie na Slovensku 1769-1883. Bratislava 2010.
- Kemenczei 1984* – T. Kemenczei: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Archaeologia Hungarica Series Nova 51, Budapest 1984.
- Kolníková 2003* – E. Kolníková: Fundmünzen in den latènezeitlichen Burgwällen und anderen Höhenlagen in der Slowakei. Slov. Arch. 51, 2003, 223-246.
- Lamiová-Schmiedlová 1962* – M. Lamiová-Schmiedlová: Archeologické nálezy v Mestskom vlastivednom múzeu vo Fiľakove. Štud. Zvesti AÚ SAV 10, 1962, 159-170.
- Marková 1993* – K. Marková: Prieskum v okrese Rimavská Sobota. AVANS v roku 1992, 1993, 86-88.
- Márton 1903* – L. Márton: Gömör-Kishont vármegyé őstörténete. In: Magyarország vármegyéi és városai Gömör-Kishont Vármegyé. Budapest 1903, 428-438.
- Márton 1911* – L. Márton: Nógrád vármegyé őskora. In: S. Borovszky: Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegyé. Budapest 1911.
- Matuz D./Nováki 2002* – E. D. Matuz/G. Nováki: Spätbronzezeitliche, früheisenzeitliche Erdwälle in Nordungarn. Inventaria Praehistorica Hungariae 10, Budapest 2002.
- Miroššayová 1999* – E. Miroššayová: Silická Jablonica. Výskumná nálezová správa AÚ SAV č. 14 237/99. Nitra 1999.
- Nováki/Czajlik/Holl 2006* – G. Nováki/Z. Czajlik/B. Holl: Kataster der prähistorischen Erdburgen Ungarns – Versuch einer umfassenden Datenerfassung zum Schutz des kulturellen, archäologischen und naturräumlichen Erbes. In: A. Krenn-Leeb (Hrsg.): Wirtschaft, Macht und Strategie – Höhensiedlungen und ihre Funktionen in der Ur- und Frühgeschichte. Arch. Österreich Spezial 1, Wien 2006, 125-139.
- Nováki/Sándorfi/Miklós 1979* – Gy. Nováki/Gy. Sándorfi /Zs. Miklós: A Börzöny hegység őskori és középkori várai. Budapest 1979.
- Olexa/Tököly 1977* – L. Olexa/G. Tököly: Praveké osídlenie Zbojníckej jaskyne v Sokolej skale pri Silickej Jablonici. AVANS v roku 1976, 1977, 204-206.
- Ožďáni/Furmánek 1997* – O. Ožďáni/V. Furmánek: Sídlisko z neskorej doby bronzovej v Sucháni. AVANS v roku 1995, 1997, 141-143.
- Ožďáni/Furmánek 1998* – V. Furmánek/O. Ožďáni: Ďalšie prieskumy na hradisku kyjatickej kultúry v obci Horné Plachtince. AVANS v roku 1996, 1998, 125-127.
- Ožďáni/Furmánek 2000* – O. Ožďáni/V. Furmánek: Bronzový meč s čiaškovitou rukoväťou z Lehôtky. AVANS v roku 1999, 2000, 96-97.
- Ožďáni/Nevizánsky 2002* – O. Ožďáni/Nevizánsky: Nové nálezisko kyjatickej kultúry v Sucháni. AVANS v roku 2001, 2002, 154-155.
- Ožďáni/Nevizánsky/Hunka 2003* – O. Ožďáni/G. Nevizánsky/J. Hunka: Prieskum a tachymetrické zameranie hradiska v Horných Plachtinciach. AVANS v roku 2002, 2003, 103-105.
- Ožďáni/Točík 1989* – O. Ožďáni/A. Točík: Na úsvite dejín. In: J. Alberty/J. Sloboda (Zost.): Novohrad 2/1. Regionálna vlastivedná monografia. Dejiny. Martin 1989, 13-128.
- Paulík 1962* – J. Paulík: Príspevok k problematike stredného Slovenska v mladšej dobe bronzovej. Sborník Československé Společnosti Arch. 2, 1962, 113-139.
- Paulík 1964* – J. Paulík: Význam ľudu severných „popolnicových“ polí pre vnútrokarpatský vývoj. Štud. Zvesti AÚ SAV 13, 1964, 163-184.
- Paulík 1965* – J. Paulík: Súpis medených a bronzových predmetov v Okresnom vlastivednom múzeu v Rimavskej Sobote. Štud. Zvesti AÚ SAV 15, 1965, 33-106.
- Paulík 1976* – J. Paulík: Keltské hradisko Pohanská v Plaveckom Podhradí. Fontes Archeologického ústavu Slovenského národného múzea v Bratislave 3, Martin 1976.
- Paulík 1993* – J. Paulík: Bronzom kované dejiny. Bratislava 1993.
- Paulík/Novotná/Benadík 1962* – J. Paulík/M. Novotná/B. Benadík: Život a umenie doby železnej na Slovensku. Malá výtvarná knižnica, Bratislava 1962.
- Plaček/Bóna 2007* – M. Plaček/M. Bóna: Encyklopédia slovenských hradov. Bratislava 2007.

- Rómer 1869* – F. Rómer: Rövid jelentés az archaeologiai osztálynak Egerben tartott ülésének eredményéről. Arch. Ért. 1, 1869, 10-12.
- Romsauer 1995* – P. Romsauer: Zu den vorgeschichtlichen Höhlensiedlungen im Nordkarpatischen Raum und ihren kultischen Benutzung in der Urnenfelderzeit. Pravěk (N. Ř.) 5, 1995, 127-146.
- Sivák 1967* – P. Sivák: Dobročská Lehota. Výskumná nálezová správa AÚ SAV č. 4175/67. Nitra 1967.
- Slávik 1901* – J. Slávik: Pohanský vrch. Čas. MSS 4, 1901, 73-75.
- Slivka/Vallašek 1981* – M. Slivka/A. Vallašek: Stredoveké pamiatky v Šiveticiach a okolí. Vlast. Čas. 30, 1981, 186-187.
- Veličik 1983* – L. Veličik: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Studia Archaeologica Slovaca, Nitra 1983.
- Veličik 1994* – L. Veličik: Význam hradísk v štruktúre sídlisk neskorej doby bronzovej. Pamiatky a Múzeá 4, 1994, 13-16.
- Veličik/Romsauer 1994* – L. Veličik/P. Romsauer: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku. I – Katalóg. Nitra 1994.
- Veličik/Romsauer 1998* – L. Veličik/P. Romsauer: Výsledky výskumu hradiska lužickej kultúry v Zemianskom Podhradí (Predbežná správa). Slov. Arch. 46, 1998, 225-251.
- Žebrák 1983* – P. Žebrák: Archeologický průzkum jihu středního Slovenska v letech 1981-1982. Štud. Zvesti AÚ SAV 20, 1983, 339-355.
- Žebrák 1990* – P. Žebrák: Středověký hrad Drienok v Rybníku. AVANS v roku 1988, 1990, 178-179.

PhDr. Vladimír Mitáš, PhD.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2, 949 21 Nitra, Slovenská republika
vladimir.mitas@savba.sk

Mgr. Dana Marková
Archeologický ústav SAV
Akademická 2, 949 21 Nitra, Slovenská republika
dejna.d@gmail.com

PAGAN CASTLE AT KOTMANOVÁ IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY HILL-FORTS OF THE CULTURAL COMPLEX OF THE SOUTHEASTERN URNFIELDS WITH SAME AND SIMILAR TOPONYM

VLADIMÍR MITÁŠ – DANA MARKOVÁ

The paper is dedicated to the memory of the deceased researcher PhDr. Jozef Paulík, CSc., as well as remembrance of his credits associated with codification and knowledge of the Kyjatice Culture. This culture represents late phase development of the western enclave of the cultural complex of the Southeastern Urnfields. One of the particularities of the Kyjatice Culture, extended on south of Slovakia and north of Hungary, is hill-top settlements with fortification (hill-forts). On the studied territory they are currently registered for more than forty. Analysed hill-forts with toponyms Pagan Castle / Hill (Pogányvár /-hegyi) are in the north of the Carpathian region characteristic only for this cultural enclave of the Urnfield civilization. The key to clarify this phenomenon are most likely distinctive folk traditions, specifically the collective nature of folk literature in these regions. Authors focus mainly on the hill-fort Pagan Castle in the village cadastre Kotmanová, dist. Lučenec, which is also put into context with other Pagan Castles / Hills within the territory of the Kyjatice Culture. On Slovak territory they are Pagan Hill in the village cadastre Horné Plachtince (dist. Veľký Krtíš) and Pagan Castle in the village cadastre Stará Bašta (dist. Rimavská Sobota); on the Hungarian part they are Pogányvár in the village cadastre Diósjenő (dist. Rétság) and Szúnyog-tető/Pogány-hegy in the village cadastre Martonyi (dist. Edelény). Pagan Castle, resp. Pogányvár, located directly on the Slovakia-Hungary state border, at the periphery of the village cadastres of Chrámec (dist. Rimavská Sobota) and Hangony (dist. Ózd), we associate with the Urnfield period hill-forts only considering registered settlement of the Piliny and Kyjatice Cultures in these villages. Moreover, Pagan Castle in the village cadastre Šiatorská Bukovinka (dist. Lučenec) and Pagan Hill in the village cadastre Lupoč (dist. Lučenec) are culturally and chronologically problematic sites for now. In addition to geographical, archaeological and historical continuity in the contribution, the sites with those toponyms on the unique geographical works of the past are also mentioned, especially the Second Military Survey of the Habsburg Empire (1806-1869).

Translated by Dana Marková